

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
Факультет міжнародного туризму та економіки
Кафедра туристичного, готельного та ресторанного бізнесу

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної (дипломної) роботи
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему

АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ ТУРИЗМУ ЗА РЕГІОНАМИ

Виконала: студентка 4 курсу, групи МТЕз-119

Спеціальність: 242 Туризм

Освітня програма: Туризмознавство

ВЕЛИКОДНА Альона Сергіївна

Керівник: ст. викладач КАПТЮХ Т.В.

Рецензент: к.е.н., доцент ОГЛОБЛІНА В.О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут, факультет Міжнародного туризму та економіки

Кафедра Туристичного, готельного та ресторанного бізнесу

Ступінь вищої освіти Перший (бакалаврський) рівень

Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр

Спеціальність 242 Туризм
(шифр і назва)

Освітня програма (спеціалізація) Туризмознавство
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри ТГРБ

Валентина ЗАЙЦЕВА

«___» _____ 2023 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ (ДИПЛОМНУ) РОБОТУ СТУДЕНТКИ

ВЕЛИКОДНІ Альони Сергіївни

1. Тема роботи (проекту) АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ ТУРИЗМУ ЗА РЕГІОНАМИ
керівник роботи (проекту) КАПТЮХ Т.В., старший викладач
затвердженні наказом вищого навчального закладу від 16 грудня 2022 року № 434/1
2. Строк подання студентом роботи (проекту) 23.05.2023 р.
3. Вихідні дані до роботи (проекту) в роботі використанні навчальні посібники, підручники, статті наукових видань, Інтернет-джерела, матеріали міжнародних науково-практичних конференцій, монографії, статистичні матеріали Державної служби статистики України та управліннь статистики в регіонах
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)
1) Теоретичні основи розвитку альтернативного туризму 2) Аналіз екологічного альтернативного туризму 3) Перспективи функціонування екотуризму як альтернативного туризму
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
Графічний матеріал кваліфікаційної (дипломної) роботи складає: 14 таблиць, 2 рисунка

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	КАПТЮХ Т.В. старший викладач	31.01.2023	31.03.2023
2	КАПТЮХ Т.В. старший викладач	31.01.2023	14.04.2023
3	КАПТЮХ Т.В. старший викладач	31.01.2023	28.04.2023
Нормо контроль	ГУРОВА Д.Д., доцент каф. ТГРБ	31.01.2023	10.05.2023

7. Дата видачі завдання 31 січня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Узгодження теми, складання змісту	31.01.2023	виконано
2	Вивчення літературних джерел	01.02-15.02.2023	виконано
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну роботу	16.02-28.02.2023	виконано
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	01.03-15.03.2023	виконано
5	Виконання першого розділу	31.03.2023	виконано
6	Виконання другого розділу	14.04.2023	виконано
7	Виконання третього розділу	28.04.2023	виконано
8	Формування висновків та рекомендацій	03.05.2023	виконано
9	Оформлення кваліфікаційної роботи	10.05.2023	виконано
10	Перевірка роботи на плагіат	12.05.2023	виконано
11	Перевірка роботи керівником	15.05.2023	виконано
12	Одержання відгуку та рецензії	16.05.2023	виконано
13	Попередній захист кваліфікаційної роботи	17.05.-19.05.2023	виконано
14	Подання роботи на кафедру	23.05.2023	виконано
15	Захист кваліфікаційної роботи	30.05.-02.07.2023	виконано

Студентка

(підпис)

Альона ВЕЛИКОДНА

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи (проекту)

(підпис)

Тетяна КАПТЮХ

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Метою кваліфікаційної (дипломної) роботи є аналіз особливостей альтернативних видів туризму в світі. Виходячи з поставленої мети, доцільно виконати такі **завдання**: розглянути теоретичні основи альтернативного туризму; проаналізувати екологічний як альтернативний вид туризму; визначити перспективи функціонування екотуризму як альтернативного туризму.

Об'єктом дослідження є альтернативний туризм.

Предметом дослідження є теоретичні аспекти особливостей розвитку екотуризму як складової альтернативного туризму.

Методи дослідження: за допомогою структурно-системного методу досліджено організаційно-структурний та функціональний механізм екотуризму та визначено його місце в системі альтернативного туризму.

Інформаційну базу дослідження становлять закони України, статистичні дані Всесвітньої туристичної організації, статистичні матеріали Державної служби статистики України та управлінь статистики в регіонах, Міністерства розвитку громад та територій України, інших міністерств і відомств, наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, матеріали конференцій і семінарів, монографії, збірники та наукові статті; інтернет-ресурси, власні дослідження автора.

Практичне значення результатів полягає в тому, що надані пропозиції, які були зроблені завдяки аналізу зарубіжного досвіду в застосуванні та розвитку екотуризму представниками туристичного бізнесу, може використовуватися органами місцевого самоврядування з вдосконалення надання туристичних послуг на базі організування альтернативних видів туризму як на регіональному так і на вищому рівні.

Апробація результатів кваліфікаційної (дипломної) роботи. Основні результати бакалаврської роботи були викладені і ухвалені на III Міжнародній науково-практичній конференції «Туризм XXI століття:

глобальні виклики та цивілізаційні цінності» (м. Київ, 23 травня 2023 року).
за результатами яких опубліковано тези доповідей.

Структура. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку посилань (35 найменувань).

Обсяг. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки комп'ютерного тексту (2,88 авт. арк.), основний зміст роботи викладено на 70 сторінках (2,70 авт. арк.).

Графічний матеріал. Робота містить 16 таблиць та 2 рисунка.

АНОТАЦІЯ

Великодна А. Альтернативні види туризму за регіонами. – Кваліфікаційна (дипломна) робота.

У роботі розглянуто теоретичні основи розвитку альтернативного туризму; було проведено аналіз екологічного альтернативного туризму; визначено перспективи функціонування екотуризму як альтернативного туризму. Цінність результатів дослідження полягає в наданих пропозиціях щодо застосування та розвитку екотуризму представниками туристичного бізнесу, також можливе використання органами місцевого самоврядування з вдосконалення надання туристичних послуг на базі організування альтернативних видів туризму як на регіональному так і на і вищому рівні.

Ключові слова: альтернативний туризм, екологічний туризм, туристична діяльність, природні та культурні ресурси, туристичні послуги.

ANNOTATION

Velikodna A. Alternative types of tourism in regions. – Qualifying work.

The paper examines the theoretical foundations of the development of alternative tourism; an analysis of ecological alternative tourism was carried out; prospects for the functioning of ecotourism as an alternative tourism are determined.

The value of the research results lies in the provided proposals for the application and development of ecotourism by representatives of the tourism business, as well as possible use by local self-government bodies to improve the provision of tourist services based on the organization of alternative types of tourism both at the regional and higher levels.

Key words: alternative tourism, ecological tourism, tourist activity, natural and cultural resources, tourist services.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

див. – дивись

ін. – інше

ЄС – Європейський Союз

м. – місто

м – метр

млн. – мільйон

млрд. – мільярд

н.е. – наша ера

р. – рік

рр. – роки

ст. – століття

США – Сполучені Штати Америки

од. – одиниць

ООН – Організація Об'єднаних Націй

р., рр. – рік, роки

рис. – рисунок

ст. – століття

табл. – таблиця

тис. – тисяча

ЮНВТО – Всесвітньо Туристична Організація

% – відсоток

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ТУРИЗМУ	11
1.1. Туризм як вид рекреаційної діяльності	11
1.2. Альтернативний туризм як вид сталого туризму	18
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОГО АЛЬТЕРНАТИВНОГО ТУРИЗМУ	32
2.1. Сучасна концепція екотуризму	32
2.2. Соціально-економічні аспекти розвитку екотуризму в світі	38
2.3. Попит на екотуризм в світі	46
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОТУРИЗМУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО ТУРИЗМУ	58
ВИСНОВКИ	69
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	71

ВСТУП

Туризм почав розвиватися в нашій країні у період розвитку суспільства, коли відвідування нових територій, знайомство з їхньою культурою і звичаями, отримання нових вражень вже стає потребою людини. Таким чином, подорожі, ставши способом задоволення пізнавальних, розважальних потреб людини, перетворюється на фактор прогресу населення, наводячи його на стан спокою, задоволення та релаксації.

Тим не менш, туризму не вдалося вплинути на розвиток територій, як передбачалося. Оскільки облік туристичної діяльності не здійснюється, але водночас призводить до деградації природних та культурних ресурсів.

Це призводить до необхідності вирішення низки проблем, що стоять перед керівниками населених пунктів, інвесторами та урядом: пошук альтернативних шляхів залучення відвідувачів з великою купівельною спроможністю та мають проєкологічну культуру; розвиток у країні такої туристичної діяльності, яка забезпечить гармонійне, стійке зростання протягом часу. Ряд авторів зазначають, що альтернативний туризм виник як у відповідь проблеми, створювані масовим туризмом. За даними Світового Банку, багато приватних осіб, компаній та туристичних організацій відгукнулися на заклик до більш стійкого туризму, який полягає в тому, що громадськість приділяє особливу увагу парадигмі екологічної стійкості, незважаючи на те, що ця галузь туризму робить ставку на екологічну сферу, включаючи культурний туризм.

Таким чином, альтернативний туризм вимагає різнобічного розгляду, кількісної оцінки з урахуванням набору змінних, відповідних різним областям знань, що вимагає міждисциплінарного підходу у пошуках світової літератури виділяються дослідження альтернативного туризму таких авторів, як: Abellán A. C., Brazales D., Buckley R., Castro R. Q., Ibáñez R. I. А також вітчизняні вчені як О. Бейдик, В. Брич, Ю. Гуменюк, О. Гугул, М. Крачило, Т. Ткаченко. Обмеженість публікацій з даної тематики, особливо українських

науковців, актуалізує необхідність подальших досліджень.

Мета роботи – аналіз особливостей альтернативних видів туризму в світі.

Виходячи з мети були поставлені наступні задачі:

- розглянути теоретичні основи альтернативного туризму;
- проаналізувати екологічний як альтернативний вид туризму;
- визначити перспективи функціонування екотуризму як альтернативного туризму.

Об’єктом дослідження є альтернативного туризму.

Предметом дослідження виступають теоретичні аспекти особливостей розвитку екотуризму як складової альтернативного туризму.

В роботі використані методи наукового дослідження виходячи з поставлених у роботі мети і завдань. Так, за допомогою структурно-системного методу досліджено організаційно-структурний та функціональний механізм еко-туризму та визначено його місце в системі альтернативного туризму.

Практичне значення полягає у тому, що надані пропозиції, які були зроблені завдяки аналізу зарубіжного досвіду в застосуванні та розвитку екотуризму представниками туристичного бізнесу, може використовуватися органами місцевого самоврядування з вдосконалення надання туристичних послуг на базі організування альтернативних видів туризму як на регіональному так і на і вищому рівні.

Апробація результатів. Основні результати бакалаврської роботи були викладені і ухвалені на III Міжнародній науково-практичній конференції «Туризм XXI століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності» (м. Київ, 23 травня 2023 року). за результатами яких опубліковано тези доповідей [36].

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку та переліку посилань. Загальний обсяг роботи 74 сторінки друкованого тексту включаючи 16 таблиць та 2 рисунка. Перелік посилань містить 36 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Туризм як вид рекреаційної діяльності

Довгий час розгляд ролі рекреаційної сфери в розвитку народного господарства обмежувався спричинюваним нею оздоровчим ефектом. Якщо розглядати це в політ-економічному аспекті, рекреаційна галузь сприяє простому і розширеному відтворенню робочої сили, а значить і більш ефективному її використанню в процесі виробництва, що виражається в підвищенні продуктивності праці, збільшенні коефіцієнта використання фонду робочого часу за рахунок зменшення кількості днів, втрачених через хворобу тощо. За рекреацією визнавалися також соціально-культурна та політична (щодо міжнародного туризму) функції.

Культурний відпочинок та подорожування неабияк сприяють духовному збагаченню людини, розширенню її кругозору, розумовому, моральному вдосконаленню, а спілкування з людьми інших національностей ще й зміцнює культурні зв'язки та дружбу народів. Але в останні десятиліття ситуація щодо усвідомлення економічної ролі рекреаційної галузі в розвитку суспільства різко змінилась. Пов'язано це із бурхливим розвитком туризму – найдинамічнішого виду рекреаційної діяльності.

Закон України «Про туризм» визначає дане явище як «тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування». Часові та правові межі даного поняття доповнюються у визначенні Законом терміну «турист», під яким розуміється «особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін» [9].

На даному етапі розвитку туризм підлягає класифікації в залежності від різноманітних ознак, покладених в її основу:

- в залежності від локалізації виділяють його форми: внутрішню та міжнародну, які, в свою чергу, можна систематизувати. Першу – за територіальною ознакою (місцевий та регіональний), другу – за масштабами охопленої території (внутрішньо-континентальний та міжконтинентальний) і напрямком руху (в'їзний та виїзний);

- за характером організації виділяють організований і самодіяльний різновиди туризму, які, в свою чергу, поділяються на групові та індивідуальні;

- за віком учасників – дитячий, молодіжний та туризм для дорослих;

- за тривалістю подорожі – короткотривалий, середньотривалий та довготривалий;

- за сезонністю – постійний, сезонний і міжсезонний;

- в залежності від засобів пересування – пасивний (залізничний, авіаційний, автобусний, автомобільний, судноплавний), активний (пішохідний, лижний, кінний, мотоциклетний, велосипедний, на гребних судах) та комбінований;

- в залежності від середовища – рівнинний, гірський, водний, морський, річковий, підводний, спелеотуризм, повітряний, космічний;

- в залежності від мети – оздоровчий, культурно-розважальний, промисловий, діловий, релігійний, науково-пізнавальний, екологічний, спортивний, гастрономічний, сільський, весільний та багато інших;

- за впливом на довкілля – екологічний, неекологічний;

- за інтенсивністю-традиційний та альтернативний [10].

Як економічне явище туризм відомий з давніх часів. Як організована форма економічної діяльності він почав формуватися з середини XIX ст. Перша групова подорож була здійснена 5 липня 1841 р. за маршрутом Лейстер – Лохборо на збори релігійної громади. Організував цю поїздку підприємець Томас Кук – засновник першої в світі туристичної фірми «Томас

Кук та сини», яка вже до 1865 р. перетворилась на найбільшу в світі туристичну організацію.

З розвитком промисловості, появою нових та удосконаленням старих транспортних засобів у другій половині XIX ст. стали можливими подорожі великих масштабів, почали виникати курорти. Із зростанням стабільності економічного, політичного життя народів розпочався процес зближення, встановлення зав'язків, розширення контактів між країнами, і на початок XX ст. міжнародний туризм став самостійною галуззю. Цей процес співпав із формуванням міжнародного ринку, розширенням міжнародної торгівлі. Але все ж іноземний туризм носив характер епізодичних подорожей [23].

Таким чином, до 1917 р. в усіх країнах туризм розвивався приблизно однаково: і як бізнес (і в цьому шляху вбачаються першопочатки сучасного масового туризму), і як одна із сторін діяльності природознавчих товариств, звідки беруть початок спортивний, науковий, пізнавальний і, можливо, в деякій мірі, екологічний туризм у сучасному їх розумінні.

Після 1917 р. розвиток туризму відбувався в соціалістично і капіталістично орієнтованих країнах по-різному.

Для розвитку туризму в соціалістично-орієнтованих країнах були характерні наступні риси:

- різке переважання внутрішнього туризму над міжнародним;
- в структурі міжнародного туризму в'їзний туризм переважав над виїзним;
- туризмові була властива більша регульованість і плановість, завдяки тому, що путівки були зосереджені в руках профспілок;
- туризм взагалі більшою мірою асоціювався із спортивним туризмом (як професійним так і аматорським), решта видів туризму, таких, як, наприклад, оздоровчий, культурно-розважальний, пізнавально-екскурсійний, швидше відносились до інших форм рекреації і санаторно-курортного лікування та відпочинку;
- пропозиція туристичних послуг не так чутливо реагувала на

виникаючі потреби, як це відбувалось в капіталістично-орієнтованих країнах;

– негативний вплив на навколишнє середовище масового туризму актуалізував проблеми його охорони. Проте це не стало поштовхом для створення екологічно спрямованих форм туризму. Частково це питання вирішувалося проведенням просвітницько-роз'яснювальної роботи серед подорожуючих.

В капіталістично-орієнтованих країнах туризм розвивався по іншому шляху. Між першою і другою світовими війнами він мав, в основному, пізнавальний характер. В повоєнні роки в туристична індустрія була в занепаді. Але був попит на туристичні послуги і тому до кінця 1940-х років туристична галузь досягла довоєнного рівня розвитку. З тієї пори попит на туристичні послуги невинно зростає разом із покращанням якості і підвищенням рівня життя, термінів відпусток і розмірів прибутків, загальним ростом культури. Не останню роль в підвищеному попиті на туристичні послуги зіграли науково-технічний прогрес та якісно новий рівень розвитку продуктивних сил, урбанізація та транспортна революція [29].

Дуже популярним був пляжний туризм. Тому зростала кількість впорядкованих пляжів, мережа готелів, ресторанів, казино тощо. Але зростання відбувалось не лише в кількісному, а і в якісному плані, з'являлись нові види туристичних послуг.

Наразі туристична галузь є найбільш прибутковою галуззю світового господарства. Вона складає близько 10% світового ВВП та 5% світових податкових надходжень, а за масштабами експорту стоїть на рівні з такими статтями, як продаж нафти і автомобілів, та становить 1/3 світової торгівлі послугами. Сектор туризму може бути важливим рушієм економічного розвитку країн, оскільки має сильний ефект мультиплікації і опосередковано впливає на основні галузі економіки, які тим чи іншим чином беруть участь у обслуговуванні туристів: промисловість, будівництво, сільське господарство, транспорт і зв'язок, торгівлю, страхування, культуру і мистецтво тощо.

Туристичний сектор – одна з найбільш трудомістких галузей. У ній

зайнятий кожен 16-й працівник в світі. Разом з тим, створення одного робочого місця коштує в 20 разів дешевше, ніж у промисловості. Туризм – могутній стимулятор функціонування малого та середнього бізнесу, так як для організації деяких видів туристичної діяльності та надання окремих видів туристичних послуг не потрібно великого стартового капіталу. Він може бути потужним фактором вирівнювання рівнів економічного розвитку відсталих регіонів, які не мають природних передумов для розвитку окремих прибуткових галузей промисловості і сільського господарства. Зрештою, туризм – одна з небагатьох галузей економіки, яка може за короткий термін залучити іноземний капітал. Зараз на нього припадає 7% загального обсягу світових інвестицій [16].

Отже, завдяки своїм організаційним і функціональним особливостям туризм є динамічною галуззю, діяльність якої може забезпечити стабільне надходження прибутків, в тому числі і у валюті, сприяти відлагодженню стійких міжгалузевих зав'язків, здійснювати суттєвий вплив на структуру грошових доходів і витрат населення, активізувати економічне зростання.

Особливим явищем, характерним для сучасного туризму стала поява і бурхливий розвиток (темпи зростання туристичних потоків становлять більше 10% щорічно альтернативних (екологічних, сталих) видів туризму).

Під останніми розуміються дрібномасштабні, на противагу масовим традиційним, види туристичної діяльності. Початок їх впровадження в практику рекреаційного господарювання пов'язують з виникненням у 70-ті роки ХХ століття екотуризму. За визначенням Товариства ризикованого туризму (Adventure Travel Society), екотуризм розглядається як «екологічно відповідальна подорож з метою вивчення природних зон і культури регіону з пропагандою їх охорони та фінансових надходжень у місцеві громади» [15]. Світове товариство охорони природи визначає його як «подорожі з відповідальним ставленням до навколишнього середовища, відвідування відносно непорушних природних площ з метою насолоди та цінування природи і будь-яких рис культури (минулої чи сучасної), що супроводжують

її, яке сприяє збереженню природи, має незначний вплив з боку відвідувачів і забезпечує благополуччя місцевих громад» а Марта С. Хані, – як «подорож до крихких в екологічному відношенні, але зазвичай захищених територій, що має малі масштаби і незначний вплив, підвищує рівень освіти подорожуючих, безпосередньо допомагає економічному розвитку місцевих общин, виховує повагу до різних культур і людських прав».

Практику розробки й надання даного виду послуг було започатковано одночасно в Південній Америці і Східній Африці, хоча ці процеси були зумовлені різними причинами. В Південній Америці науковці і активісти руху охорони природи були стурбовані швидким знищенням тропічних лісів. Тому приваблення туристів до цих природних районів почало розглядатись як економічна альтернатива вирубці лісів і гірничо-видобувній промисловості. В Східній Африці цей вид туризму був покликаний захистити місцеві общини, які виселялися за межі національних парків, та зберегти самі національні парки від браконьєрства з боку місцевих общин, для яких це заняття було чи не єдиним джерелом заробітку.

З іншого боку змінювались смаки і уподобання самих туристів. Пляжний масовий туризм почав втрачати свою популярність. Початкове захоплення цим видом туристичних послуг як надійним джерелом валютних і фінансових надходжень до бюджетів, забезпечення зайнятості, стимулювання розвитку інфраструктури змінилось занепокоєнням щодо негативного впливу туризму на навколишнє середовище. Розвинені капіталістичні країни почали розглядати масовий туризм як не зовсім прийнятну стратегію розвитку з огляду і на окремі негативні аспекти його соціально-культурного впливу (поширення наркоманії, проституції, венеричних захворювань, СНІДу тощо).

З відтоком лівової частки прибутків від масового туризму до розвинених капіталістичних країн та зростанням зовнішнього боргу увага країн, що розвиваються, також звернулась в бік екотуризму. Проведене в Південній Африці дослідження показало, що чистий прибуток від

екотуризму був приблизно в 11 разів більшим, ніж від вирощування великої рогатої худоби на ранчо. Таким чином, екотуризм став альтернативою не лише іншим галузям промисловості, але й самому традиційному туризму, а також дієвим засобом охорони навколишнього середовища і захисту місцевих громад країн, що розвиваються.

На початку 90-х років прогресивна частина людства, стурбована зростаючим споживанням природних ресурсів та глобальними екологічними проблемами, що загрожували обернутися на катастрофу, дійшла висновку, зробленого багато століть тому в Індії: «Природа – це не те, що ми отримали від пращурів, а те, що позичили у нащадків». У цьому вислові відобразилась сучасна позиція прихильників сталого розвитку, які розглядали останній, як розвиток, що не загрожує повноцінному існуванню наступних поколінь. Ця концепція швидко стала провідною стратегією розвитку в багатьох країнах світу.

Багато засад екотуризму збігалось із основами концепції сталого розвитку, що з'явилась на початку 1990-х, тож багато науковців почали ототожнювати екотуризм зі сталим туризмом. Сталий (sustainable) туризм визначається як «управління екосистемами з метою підтримки їхньої екологічної цілісності неушкодженою для користування наступними поколіннями», або «форма туризму, яка підтримує екологічний баланс» [15]. В жовтні 1999 р. Генеральною асамблеєю ООН дано наступне визначення сталого туризму: «Туризм, який своєю діяльністю не шкодить оточуючому середовищу, має екологічну життєздатність, а також не справляє негативного впливу на культурні традиції та соціальні устої місцевого населення». Але екологічні ресурсозберігаючі технології можуть застосовуватись в будь-якій формі туристичних послуг, навіть в масовому пляжному туризмі (до чого прагне суспільство).

У зарубіжній та вітчизняній літературі зустрічаються й інші визначення сталого (sustainable) туризму, висловлюються різноманітні думки щодо видів діяльності, які до нього входять, проте майже усі вчені одностайні у

визначенні принципів, на яких він базується:

- дрібномасштабності;
- дружнього ставлення до природи;
- спрямованості на її охорону та збереження;
- підтриманні добробуту місцевого населення;
- дбанні про інтереси туристів.

Вихідним моментом створення й розвитку економічної системи сучасної сфери туризму є задоволення туристичних потреб, що лежать в основі попиту на туристичні послуги. Задоволення цього попиту здійснюється через систему пропозиції туристичного продукту на ринку.

1.2. Альтернативний туризм як вид сталого туризму

Останні кілька десятиліть стали свідками появи так званого альтернативного туризму, що охоплює безліч нових форм туристичних типологій. Крім того, в останні роки з'явилося те, що було названо якісним туризмом, який відповідає відвідуванням людей з попитом на різні послуги, багато з яких збігаються з деякими формами теми, що обговорюється.

Таким чином, альтернативний вид туризму можна охарактеризувати як вид сталої діяльності, що розвивається у сільських та природних районах, у стандартизованому та диверсифікованому варіантах цих напрямів за допомогою конкретних видів екотуризму чи культурного, пригодницького туризму тощо. Її основними напрямками є: місцеве управління розвитком; низька дія на навколишнє середовище; невеликі масштаби; сільсько-природний характер туристичної діяльності.

У зв'язку з цим Асеренза вказує на наступне: «... ціла низка альтернатив подорожам ... які, як правило, відходять від характеристик масового туризму ... включають, серед іншого, культурний туризм, пригодницький туризм, сільський туризм та екотуризм... люди, які займаються альтернативним туризмом... хочуть знати і мати тісніші контакти

з народами та їх культурними проявами, відчувати нові емоції або займатися якоюсь незвичайною діяльністю далеко від цивілізації, знати і насолоджуватися практикою польових робіт, або просто скористатися перевагами природи».

З іншого боку, альтернативний туризм є туристичний потік, спрямований на поїздки, в яких турист бере участь у рекреаційних заходах, пов'язаних з природою та культурним самовираженням сільських, корінних та міських громад, з повагою до природної, культурної та історичної спадщини місця, яке вони відвідують. Він припускає, що організатори знають про природні, соціальні та суспільні цінності, і що туристи хочуть взаємодіяти з місцевим населенням [13].

Тобто альтернативний туризм спрямований на те, щоб познайомити туриста з різними видами діяльності та звичаями, що здійснюються в місцевих громадах країн, які сильно відрізняються від власних, де він може брати участь у сільських справах, дегустації продуктів з різних земель, познайомитися з їхньою релігією та ін.

I. Марч виділив шість принципів альтернативного туризму, які можуть стати умовою для такої діяльності, заснованої на стійкому розвитку:

- альтернативний туризм не може бути єдиною економічною діяльністю, яка є продуктивною діяльністю, достатньою для сталого розвитку. Це з його сезонністю і значної залежністю від зовнішніх чинників;

- альтернативний туризм може бути однією з багатьох економічних альтернатив, за допомогою яких докорінна громада, включаючи туристичні об'єкти з важливими екосистемами, може отримувати додатковий дохід для підвищення свого добробуту без шкоди для своїх культурних цінностей та капіталу в природних ресурсах;

- альтернативний туризм вимагає розумного планування та управління, щоб уникнути культурної, соціальної корупції та ерозії чи виснаження природних ресурсів, від яких він залежить;

- альтернативний туризм має ґрунтуватися на аналізі витрат і вигод не

тільки в економічному, а й у соціальному та екологічному сенсі у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі;

– альтернативний туризм може бути механізмом для переоцінки самобутності та самоповаги народів, а також засобом навчання різним видам діяльності;

– альтернативний туризм повинен розглядати місцевих жителів як підприємців або відповідальних за діяльність, а не як працівників, які наймаються сторонніми особами.

Зі свого боку, Р. Баклі пропонує два принципи, які дозволять забезпечити стійкість альтернативного туризму:

– розробка обладнання, засобів та адміністративних інструментів, що дозволяють ефективно мінімізувати екологічний вплив;

– кількісна оцінка впливу на довкілля з погляду типу екосистеми, видів та інтенсивності туристичної діяльності.

Альтернативні туристичні напрямки є великою різноманітністю видів діяльності, які приносять задоволення, особливо молодим людям, а також демонструють, що корінні та селянські громади роблять для збереження навколишнього середовища, щоб підвищити поінформованість про збереження та постійне використання цих пам'яток, наголошуючи на важливості інтеграції екологічної освіти. у програми культурного, сільського, пригодницького та екологічного туризму [12].

Відповідно до концепції альтернативного туризму, знову згадується тип нетрадиційного туризму, куди входять великі види туризму (див. табл. 1.1).

У міжнародній практиці виділяють такі види спеціалізованого туризму: пригодницький (м'який та жорсткий), екотуризм, етнічний (ностальгічний), сільський, фермерський, екотуризм, спортивний, дитячий, молодіжний та ін. Останнім часом у зв'язку з інформаційним розвитком розширюються можливості альтернативного туризму, коли організатором поїздок є не туроператор, а сам турист, мандрівник, який використовує рекламні

матеріали від виконавців певних туристичних послуг та замовляє їх собі, використовуючи інформаційні мережі, при цьому поїздки (перебування, поїздки, тури) здійснюються за заздалегідь відібраними маршрутами та програмами перебування та мають певну тривалість та мету.

Таблиця 1.1 – Види альтернативного туризму

Альтернативний туризм		
Екотуризм	Пригодницький туризм	Сільський туризм
<ul style="list-style-type: none"> – спостереження за фауною, флорою, скам'янілістю, екосистемами, явищами та особливими пам'ятками природи; – геологічне та зоряне спостереження; – екологічне сафарі; – інтерпретуючий туризм; – семінари з екологічного навчання; – участь у програмах та проектах з порятунку флори та/або фауни. 	<ul style="list-style-type: none"> Наземний: <ul style="list-style-type: none"> – прогулянка, кавалькада; – спелеологія, спелеїзм; – скелелазіння; – катання на гірських велосипедах; – альпінізм; – спуск на мотузці з гори. Водний: <ul style="list-style-type: none"> – дайвінг, сноркелінг, спеле-дайвінг; – спуск у річках, байдарках; – спортивна рибалка. Повітряний: <ul style="list-style-type: none"> – стрибки з парашутом; – політ на параплані, дельтаплані, повітряній кулі. 	<ul style="list-style-type: none"> – агротуризм; – відвідування корінних народів; – сільська фотографія; – вивчення мови; – вивчення та використання традиційної медицини; – гастрономічні майстерні; – ремісничі майстерні.

Вся різноманітність видів альтернативного туризму призводить до розуміння екотуризму, який зазвичай ділиться на два основні класи: – екотуризм у межах природних територій (акваторій), що особливо охороняються.

Розробка та проведення таких турів є класичним напрямом екотуризму, відповідні тури є екотурами у строгому значенні цього слова, їх можна віднести до австралійської чи північноамериканської моделі екотуризму; екотуризм за межами особливо охоронюваних природних територій

(акваторій), в районі культивованого або культурного ландшафту (найчастіше сільського).

Цей тип туру можна віднести до широкого спектру екологічно орієнтованих видів туризму, починаючи від сільського туризму до круїзу на комфортабельному лайнері.

Цю групу екотурів можна зарахувати або до німецької моделі, або до західноєвропейської моделі.

З погляду місцевого розвитку альтернативний туризм передбачає перегляд туристичної політики, оскільки він є віссю розвитку діяльності, яку держава повинна просувати зі свого середовища, у цьому сенсі можна виділити внесок С. Маскареньо.

Маскареньо С. стверджує, що державна політика в галузі туризму являє собою набір положень, правил, керівництв, директив, цілей, стратегій розвитку та просування, які самі по собі дозволяють приймати колективні та індивідуальні рішення, що безпосередньо впливають на довгостроковий розвиток туризму та повсякденну діяльність у межах пункту призначення, а також на соціальні та екологічні наслідки.

За останнє десятиліття теорія сталого розвитку не лише привернула увагу наукової спільноти (сотні лекцій, тисячі монографій, підручників тощо), а й змінила життя населення. Концепція сталого туризму виникла нещодавно у зв'язку з глобальною концепцією сталого розвитку людства.

У 1987 році була опублікована доповідь «Наше спільне майбутнє», в якій було введено концепцію сталого розвитку, яка розуміється як розвиток суспільства на основі сталого та екологічно обґрунтованого управління навколишнім середовищем, що гарантує високу якість життя людей у ланцюжку поколінь (здоров'я людини, висока тривалість життя, сприятливе середовище життя, екологічна безпека тощо) [11].

Аналогічним чином, ЮНВТО стверджує, що стійкий туризм включає такі умови:

– можливість створення довгострокових умов для розвитку самого

туризму та збереження природних ресурсів, соціальних та культурних цінностей суспільства;

– досягнення вищого рівня життя населення за рахунок економічного зростання та збереження екологічних вигод, природного капіталу для майбутніх поколінь;

– участь місцевого населення у всіх процесах, пов'язаних з управлінням туризмом;

– стійкий туризм задовольняє поточні потреби туристів та регіонів, що приймають, захищаючи і розширюючи майбутні можливості;

– всі ресурси повинні керуватися таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні та естетичні потреби, зберігати культурну цілісність, важливі екологічні процеси, біологічну різноманітність та системи життєзабезпечення;

– продукти сталого туризму – це продукти, які існують у гармонії з місцевим навколишнім середовищем, суспільством та культурою таким чином, що вони приносять користь і не завдають шкоди розвитку туризму.

На конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році було проголошено політику збалансованого (стійкого) розвитку, яка забезпечує стабільну підтримку природних ресурсів (води, повітря, ґрунту та біологічного розмаїття) шляхом інтеграції охорони навколишнього середовища до інших політичних областей, для того, щоб не ставити під загрозу здатність майбутніх поколінь домагатися власного економічного розвитку [10].

Збалансований (стійкий) розвиток туризму вважається розвитком, який задовольняє потреби сучасних туристів та їх регіонів, що приймають, захищаючи та надаючи можливості на майбутнє. Концепція сталого туризму, пов'язана з альтернативним туризмом, забезпечує цілісність індустрії туризму та охоплює сільськогосподарські та міські райони, природні ландшафти, включаючи ідею культурної та архітектурної спадщини, та потребує змін у поведінки туристів у районі відвідуваної країни.

У зв'язку з цим П. Салінасе говорить, що формування знань про стійкість має ґрунтуватися на двох ключових елементах: свідомості людини та екологічній освіті, з тим, щоб генерувати активну поведінку та аналіз стану навколишнього середовища внаслідок її деградації від діяльності людей. Г. Макінтайр, А. Хетерінгтон та Е. Інскіп підкреслюють, що стійкий туризм «є широкою перспективою, що поєднує концепцію сталого розвитку з концепцією туризму з метою досягнення та підтримки екологічного, економічного та соціально-культурного балансу в різних масштабах: міжнародному, національному та місцевому».

Розвиток цього виду туризму базується на трьох принципах:

1. Частина доходів, отриманих від обслуговування туристів, залишається на місцях та спрямовується на охорону природи.
2. Дотримання екологічних вимог підноситься до рангу основного закону.
3. Організуються туристичні поїздки з дослідницькими цілями. Ймовірно, саме тому коло реальних екотуристів значно менше, ніж за результатами соціологічних опитувань, проведених у США, згідно з якими 43 мільйони людей вважають себе екотуристами.

Всесвітня туристична організація (ЮНВТО) визначила три основні вимоги для сталого розвитку туризму:

1. Ресурси довкілля мають бути захищені.
2. Місцевий добробут – туризм має сприяти економічному процвітання місцевих громад та підвищувати якість життя місцевого населення.
3. Відвідувачі мають отримувати якісні послуги.

Отже, концепція сталого туризму є ширшою та всеосяжною, ніж екотуризм. Принципи стійкості стосуються екологічних, економічних та соціокультурних аспектів розвитку туризму і необхідно забезпечити належний баланс між цими трьома аспектами для забезпечення їх довгострокової стійкості [15].

Таким чином, стійкий туризм повинен:

- оптимально використовувати природні ресурси, які є ключовим елементом розвитку туризму, підтримуючи основні природні процеси та сприяючи збереженню біологічної різноманітності та природних ресурсів;
- поважати соціокультурну справжність приймаючих громад, зберігати їхню архітектурну, культурну спадщину, традиційні цінності та сприяти міжкультурному взаєморозумінню та терпимості;
- забезпечити довгострокову життєздатну економічну діяльність, яка приносить всім зацікавленим сторонам добре розподілені соціально-культурні вигоди, включаючи стабільну зайнятість та можливість отримання доходів та соціальних послуг для приймаючих громад та сприяти скороченню масштабів бідності [18].

Таким чином, альтернативний туризм прагне розробки нових видів туризму, сприяють розвитку регіонів. Він завжди характеризується значним економічним спадом, але в той же час сприяє збереженню культурних і природних ресурсів, а отже, має гігантський економічний потенціал, заснований на капіталі, який вимагає розумного, зрілого, далекоглядного, рішучого використання.

Альтернативний туризм, прагнучі стійкості, задовольняє поточні потреби туристів і регіонів, що приймають, захищаючи і розширюючи майбутні можливості. Усі ресурси повинні керуватися таким чином, щоб задовольнити економічні, соціальні та естетичні потреби, зберегти культурну цілісність, важливі природні процеси, біологічну різноманітність та системи життєзабезпечення.

Продукти альтернативного туризму – це продукти, які у гармонії із місцевим довкіллям, суспільством, і культурою, тобто. вони приносять користь і не завдають шкоди розвитку туризму.

У цьому ключі йдеться у тому, що споживачі альтернативного туризму також зацікавлені у збереженні природи, вони захищають крихкість екосистем, збирають сміття та інші відходи, які піддаються біологічному розкладанню.

Альтернативний туризм є стійким в економічному, соціальному та екологічному плані, оскільки він створює умови для отримання фінансових ресурсів для місцевості:

- доходи підприємств туристичної промисловості від альтернативних турпродуктів – це прибуток від продажу туристам товарів та послуг у регіоні;
- доходи країни або регіону: надходять від податків, отриманих від прибутку компаній альтернативного туристичного сектора;
- гроші туристів починають працювати в економіці регіону, коли компанії альтернативного туристичного сектора купують товари та послуги у регіоні;
- підприємства альтернативного туристичного сектора, отримавши гроші від туристів, виплачують заробітну плату своїм працівникам, які, своєю чергою, інвестують у купівлю товарів/продуктів та споживання/оплату інших послуг у регіоні [20].

Слід зазначити, що альтернативний туризм підтверджує дотримання концепцій сталого розвитку:

- по-перше, альтернативний туризм призначений у невеликих масштабах. Об'єкти альтернативного туризму часто розкидані, вони організовані та локалізовані у селах чи громадах, оскільки вважається, що це буде з найменшим соціальним та культурним впливом сприяти взаємодії між туристом та місцевим населенням;
- по-друге, альтернативний туризм підтримується розвиток місцевого сімейного бізнесу, тому говоримо про невеликі підприємства, які не хочуть втручання зовнішнього капіталу. Ця особливість дозволяє альтернативному туризму збільшувати та розширювати своє значення для місцевого населення та запобігати витоку капіталу з регіону;
- по-третє, альтернативний туризм заохочує участь місцевого та регіонального населення у плануванні розвитку туризму. Участь місцевих жителів у процесі планування дозволить їм позитивно сприймати розвиток туризму.

– по-четверте, альтернативний туризм прагне стійкості навколишнього середовища, оскільки ця туристична концепція повинна дозволити уникнути будь-якого впливу на навколишнє середовище та місцеві природні ресурси;

– по-п'яте, альтернативний туризм не повинен очорнювати чи впливати на культуру місцевого населення. Йдеться про повагу до культури та традицій шляхом створення можливостей для освітніх та культурних обмінів за допомогою міжособистісних діалогів та організованих зустрічей [9].

У зв'язку з цим простежуються відмінності між традиційним та альтернативним туризмом, які показують, що альтернативна діяльність позитивно впливає на суспільство, економіку та екологію (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Характеристики видів туризму

Особливості масового/звичайного туризму	Особливості альтернативного туризму
<ul style="list-style-type: none"> – туристична переповненість; – концентрація попиту та пропозиції; – соціальна ізоляція від місцевого населення; – погіршення стану та руйнування екосистем; – суто економічний підхід; – пасивний турист. 	<ul style="list-style-type: none"> – селективний, зменшений потік туристів; – низька щільність розміщення та диверсифікація видів діяльності; – інтеграція з місцевим населенням; – інвестиції в місцеву економіку; – порятунок, збереження та захист екосистем; – стійкий підхід: екологічний, соціальний та економічний; – активний турист.

Альтернативний туризм розглядається не як єдина та ізольована відповідь на виклик соціального розвитку груп корінних народів, а лише як один з варіантів, що забезпечує стійкість природних ресурсів, а також створення сезонних джерел зайнятості та, насамперед, механізмів, які зміцнюють та сприяють поліпшенню економічного, екологічного та культурного порядку (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Стала характеристика альтернативного туризму

Характеристика	Масовий туризм	Альтернативний туризм
Тип туриста	пасивний, статичний, чужий, з низьким рівнем підготовки	активний, динамічний, творчий, культурний
Основна причина поїздки	сонце та пляж, сніг, низькі ціни	контакт із природою, культурою та місцевою кухнею
Тип попиту	організований туроператорами	індивідуальний, орієнтований на дуже конкретні групи
Мета реклами	туристична інфраструктура	отримання досвіду та рекреація
Поведінка туриста	спостерігати без взаємодії	брати участь у діяльності місцевого населення
Характер відвідуваності	сезонний	ексклюзивний і конфіденційний, протягом усього року, залежно від навантаження на навколишнє середовище
Тип розміщення	стандартизовані, великі та складні готелі, апартаменти, резиденції	альтернативні варіанти розміщення (котеджі, екокемпінги, котеджі)
Заходи, що проводяться у туристичному напрямку	відвідування нічних барів, групові екскурсії, пляжний відпочинок	спостереження за флорою і фауною, походи, відвідування музеїв, відвідування охоронюваних природних територій
Витрати	високі для створення інфраструктури та обладнання	необхідні для створення комфорту та придбання відповідного обладнання
Поведінка та вплив на навколишню середу	неконтрольована експлуатація ресурсів, експансивне зростання, короткострокові вигоди	контрольована оцінка та збереження ресурсів, розвиток, середньострокові та довгострокові вигоди
Розвиток	екзогенний розвиток	ендогенний чи місцевий розвиток

Альтернативний туризм з точки зору культурної стійкості (див. рис. 1.1) розуміється як подорож, пов'язана з експериментуванням та вивченням культурного середовища, способу життя, цінностей, традицій, релігій,

звичаїв та мистецтва громад. Основна ідея полягає в тому, що мандрівники, які займаються альтернативним туризмом, мають як один зі своїх основних інтересів бажання дізнатися і випробувати культуру цієї спільноти [19].

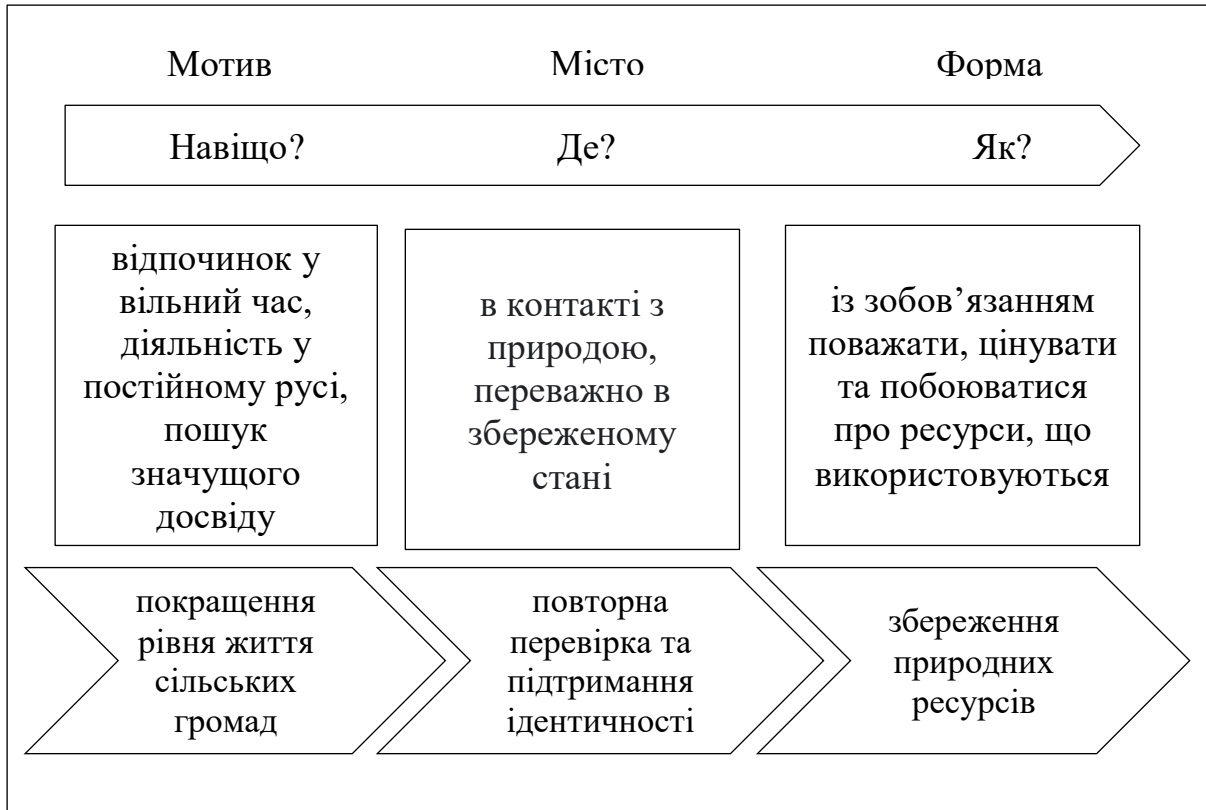

Рис. 1.1 – Характерні моменти альтернативного туризму

Тим не менш, погано спланований або незапланований альтернативний туризм може являти собою економічну діяльність з високим небажаним екологічним та культурним впливом. Тому для підтвердження стійкості території було визначено 3 моделі альтернативного туризму (див. рис. 1.2).

Стійкий туризм – це модель економічного розвитку, покликана підвищити якість життя приймаючої громади, водночас покращити сприйняття приймаючої громади, а також надати відвідувачам високоякісний досвід та зберегти якість довкілля, від якого залежить як приймаюча громада, так і відвідувачі.

Управління альтернативним туризмом включає такі дії, як:

– вибір нішевого ринку;

- розробка альтернативних туристичних продуктів;
- визначення обсягу наданих послуг;
- диверсифікація послуг;
- поліпшення ціноутворення;
- розповсюдження діяльності з просування туризму на інші потенційні ринки;
- дослідження, пов'язані з альтернативним туризмом;
- залучення інвестицій (іноземних, внутрішніх, державних, приватних);
- відносини з органами влади чи державними організаціями [12].

Рис. 1.2 – Модель альтернативного туризму

Таким чином, альтернативний туризм вимагає розробки довгострокового плану та державної політики, що спираються на

безперервний процес розвитку на місцях, екологічну освіту та реінвестування частини фінансових ресурсів у тих місцях, де ця діяльність здійснюється у рамках всеосяжного плану розвитку країни. Альтернативний туризм є продуктивною діяльністю з підвищення поінформованості про туристичні пам'ятки, яка має високий потенціал для соціально-економічного розвитку країни, заохочуючи не лише зайнятість, а й культурний обмін [14].

Іншим важливим аспектом, який слід зазначити, є аксіологічний аспект альтернативного туризму, що визначається як внутрішня цінність, пов'язана з цінностями відпочинку та подорожі. Сьогодні прагнення сталого розвитку призвело до переоцінки традиційних форм виробництва та появи нових форм виробничої організації у більшості видів економічної діяльності та соціальної практики, у тому числі, у туризмі.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОГО АЛЬТЕРНАТИВНОГО ТУРИЗМУ

2.1. Сучасна концепція екотуризму

До арсеналу альтернативного (сталого) туризму на даному етапі його розвитку можна віднести – сталий екологічний туризм.

В літературі зустрічаються різні думки щодо включення соціокультурних елементів до екотуризму. Деякі автори наполягають на думці, що екотуризм має бути виключно природним. Якщо це так, то варто було б обмежитись терміном «природний туризм». Але повністю реалізувати мету екотуризму неможливо, лише перебуваючи на природі, вивчаючи її та пропагуючи її збереження. Необхідно звертати увагу на людину, як частину природи та її діяльність, як минулу, так і сучасну, оцінювати екологічну рівновагу між людиною та природою.

Тому доцільно було б включити соціокультурні елементи до екотуризму і виділити ще один підвид екотуризму – соціо-екотуризм. Таким чином, це збільшить поле діяльності екотуризму, а отже, і користь від нього, бо природний екотуризм здебільшого має бути організованим на територіях заповідників, національних парків та інших природоохоронних територіях. Соціо-екотуризм може включати в себе заходи, які проводяться не обов'язково в екологічно чистих районах, що можуть наочно демонструвати непродумане господарювання людини та втручання її в природу. Але такі елементи «культури» туроператорам необхідно продумано дозувати, бо навряд чи знайдеться багато бажаючих провести відпустку саме в таких районах. На контрасті незайманих та «окультурених» ділянок природи можна не лише здійснювати культурно-виховні й освітні цілі екотуризму, але й запропонувати туристам зробити свій вклад в охорону природи (розчистити джерельце, посадити дерева тощо) [21].

Міжнародний Союз Охорони Природи (МСОП): «екологічний туризм або екотуризм – подорож з відповідальністю перед навколишнім

середовищем по відношенню до непорушеним природним територіям з метою вивчення і насолоди природою і культурними визначними пам'ятками, яке сприяє охороні природи, чинить «м'яке» вплив на навколишнє середовище, забезпечує активну соціально-економічну участь місцевих жителів і отримання ними переваг від цієї діяльності».

Товариство екотуризму (The Ecotourism Society): «Екотуризм – це відповідальна подорож в природні території, яка сприяє охороні природи і покращує добробут місцевого населення».

Всесвітній Фонд дикої природи (ВГО): «Екотуризм – туризм, що включає подорожі в місця з щодо незайманою природою, з метою отримати уявлення про природні та культурно-етнографічні особливості даної місцевості, який не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, при яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення».

На підставі цих визначень виділяються наступні відмітні особливості екотуризму, які сформульовані як набір принципів:

- стимулювання і задоволення бажання спілкуватися з природою;
- подорож у природу, причому головний зміст таких подорожей – ознайомлення з живою природою, а також з місцевими звичаями і культурою;
- запобігання негативного впливу на природу і культуру;
- зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру, підтримання екологічної стійкості середовища;
- сприяння охорони природи і місцевої соціо-культурного середовища;
- сприяння охороні природи і природних ресурсів;
- екологічна освіта і просвіта;
- участь місцевих жителів і отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи;
- економічна ефективність і забезпечення соціально-економічного розвитку територій;

– сприяння сталому розвитку відвідуваних регіонів.

Стійкість в туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних і економічних впливів туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного. Таким чином, ті види туристичної діяльності, які мають найбільш високий сумарний позитивний ефект з точки зору екології, економіки і соціального розвитку, є більш стійкими [22].

В якості прикладу принципів сталого туризму (у доповнення та розширення до позначених раніше) можна привести принципи, прийняті Шведським Агентством з захист навколишнього середовища:

- не виснажливе, стале використання природних ресурсів;
- скорочення надлишкового споживання і відходів;
- забезпечення збереження природного, соціального і культурного розмаїття;
- ретельне планування, комплексний підхід, інтеграція екотуризму в плани регіонального розвитку;
- підтримка місцевих економік;
- участь місцевого населення в розвитку туризму і поділ ними фінансових і інших переваг від цієї діяльності;
- консультування зацікавлених осіб та громадськості;
- навчання персоналу;
- відповідальний маркетинг туризму.

Сучасне розуміння екотуризму, орієнтація на досягнення стійкості як кінцевого результату багато в чому змушують переглянути традиційні уявлення про те, які види подорожей є екотуризмом? При цьому традиційні критерії – мотивація подорожуючих та обсяги туристичних потоків – безумовно, важливі, але самі по собі не відіграють визначальної ролі. Основні питання, які повинні задати собі організатори подорожей у природу: який вплив на природне і культурне середовище роблять ці подорожі, до яких наслідків вони призводять?

Очевидно, екотуристичні не можуть вважатися такі подорожі, при яких виконуються лише окремі принципи екотуризму, і безпосереднім результатом яких не є поліпшення охорони природного середовища. Учасники деяких пригодницьких турів можуть поглиблювати свої знання про відвідуваних природних територіях, але це ще не гарантує позитивний вплив їх подорожей.

Так, кількість туристів, що приїжджають в Гімалаї, з 1965 року збільшилася більш ніж у 25 разів. Місцеві жителі стали активно вирубувати ліс – на паливо для кемпінгів і численних готелів. В результаті на двох найбільших охоронюваних територіях нижня межа лісу піднялася на кілька сотень футів. Хребти, кілька років тому потопали в заростях рододендронів, перетворилися в безплідні пустки, стежки виявилися засмічені, скоротилися популяції багатьох звірів і птахів [21].

В іншому районі Непалу місцеві жителі брали участь у туристичній діяльності та отримували дохід. Однак «зворотною стороною» цього процесу стало руйнування традиційної культури та сформованої системи зайнятості, соціальне розшарування («багаті ставали ще багатшими, бідні – ще біднішими»). Таким чином, хоча відвідувачі вважали себе екологічними туристами, на ділі вони такими не були, оскільки результатом їх відвідування стала деградація природного і культурного середовища.

В цілому, «абсолютно позитивних» прикладів розвитку екотуризму не так багато в світі. Швидше, можна говорити про успішну реалізацію тих або інших конкретних принципів екотуризму.

Екотуризм – це комплексна концепція, що припускає не виснажливе використання та збереження біорізноманіття для майбутніх поколінь, планування і управління туристичною діяльністю; крім інтересів туристів, він передбачає досягнення суспільних цілей. Невід’ємний компонент екотуризму – взаємодія з місцевим населенням, створення більш сприятливих економічних умов в відвідуваних районах.

Таким чином, стає яким відмінність між туроператорами, які

пропонують «традиційні» тури в природу, і організаторами турів екологічних. Перші не беруть на себе зобов'язань по охороні природи або управління природними територіями, вони просто пропонують клієнтам можливість побувати в екзотичних місцях і познайомитися з культурами корінних народів «до того, як вони зникнуть». Другі встановлюють партнерські відносини з охоронюваними територіями і місцевими жителями. Вони прагнуть до того, щоб їх бізнес вносив реальний внесок в охорону дикої природи і розвиток місцевих поселень в довгостроковій перспективі. Вони намагаються поліпшити взаєморозуміння між туристами і місцевими жителями.

Зелений сільський туризм, або агротуризм (agrotourism), особливо популярний в США і країнах Західної Європи, – відпочинок у сільській місцевості (у селах, на хуторах, у зручних селянських будинках). Туристи деякий час ведуть сільський спосіб життя серед природи, знайомляться з цінностями народної культури, прикладного мистецтва, з національними піснями та танцями, місцевими звичаями, беруть участь у традиційному сільському праці, народних святах і фестивалях.

«Зелений» туризм (green tourism) передбачає застосування в туристичній індустрії екологічних методів і технологій.

У німецькомовних країнах прикметник «екологічний» вживається вельми рідко і у визначеннях «зелених» галузей туризму практично не використовується. Там найбільш широке поширення набув термін «м'який туризм» або «екологічно і соціально відповідальний туризм».

На думку ряду авторів, поняття «м'який туризм» близько до «зеленого туризму» та характеризується природокористуванням, не приводять до деградації ресурсів, оскільки для відновлення і охорони останніх використовується частина вигод від його розвитку [23].

Він охоплює найрізноманітніші сфери туризму, від готельного господарства, авіаліній та інших видів транспорту до турів по охоронюваним природним територіям.

Таблиця 2.1 – Порівняльна характеристика особливостей «м'якого» та «жорсткого» туризму

«Жорсткий» туризм	«М'який» туризм
Масовість	Індивідуальні та сімейні тури, поїздки в колі друзів
Короткочасні поїздки	Тривалі подорожі
Швидкі засоби пересування	Повільні і помірно швидкі засоби пересування
Заздалегідь узгоджена програма	Спонтанні рішення
Мотивація «ззовні»	Мотивація «зсередини»
Імпорт стилю життя	Стиль життя згідно з культурою країни відвідування
«Пам'ятки»	«Враження»
Комфорт і пасивність	Активність і різноманітність
Попередня інтелектуальна підготовка до поїздки невелика	Країна – мета подорожі вивчається заздалегідь
Турист не володіє мовою країни і не прагне його впізнати	Мова країни вивчається заздалегідь – хоча б на найпростішому рівні
Турист приїжджає в країну з почуттям господаря, якого «обслуговують»	Мандрівник пізнає нову культуру
Покупки утилітарні (шопінг) або стандартні	Купівлі – це пам'ятні подарунки для друзів
Після поїздки залишаються тільки стандартні сувеніри	Після поїздки залишаються нові знання, емоції та спогади
Турист купує листівки з видами	Мандрівник малює з натури або фотографує сам
Цікавість	Тактовність
Гучномовність	Спокійна тональність

В даному випадку їх об'єднує відповідальне ставлення до охорони навколишнього середовища, зокрема, використання екологічних технологій. В системі «м'якого туризму» найважливішим компонентом є не просто турист, але свідомий, підготовлений турист.

В даний час найбільш широко використовується уявлення про екотуризмі як сталий туризм (sustainable tourism). Згідно з визначенням ЮНВТО і Світової Ради з туризму та подорожей (WTTC), «стійкий туризм відповідає потребам як туристів, що відвідують туристичні центри, так і

населення; крім того, він припускає забезпечення та оптимізацію перспектив майбутнього розвитку. Ресурси використовуються таким чином, щоб задовольнити економічні, соціальні та естетичні потреби, але при цьому зберегти культурну унікальність, найважливіші екологічні особливості, різноманіття біологічних видів і життєво важливі системи».

Виділення всіх цих видів екотуризму, особливо в країнах Заходу, досить умовно. Тим не менш, облік особливостей різних видів екотуризму може бути корисним для того, щоб визначитися, з якими категоріями відвідувачів має сенс працювати і які з них найбільш відповідають специфіці вашої території [23].

В цілому, для розвитку екотуризму в останні роки характерні кілька тенденцій. З одного боку, екотуризм стає все більш різноманітним, постійно виникають нові види. З іншого, зростає його інтеграція з іншими галузями туристичної індустрії. Прихильники класично-природоохоронного екотуризму в його вузької трактуванні, стурбовані зростаючим негативним впливом значних потоків екотуристів, закликають до виходу екотуризму за межі охоронюваних територій, на простір культурних ландшафтів; у свою чергу, в масових видах «курортного» або «екскурсійного» туризму з'являються елементи туризму екологічного, наприклад, короткочасні відвідування національних парків та інших природних територій.

2.2. Соціально-економічні аспекти розвитку екотуризму в світі

Екологічні тури можна класифікувати за багатьма ознаками – за способом пересування, за складом учасників, за тривалістю, по відношенню до кордонів країни проживання туристів і т.д. (див. табл. 2.2).

Екотуризм у границях особливо охоронюваних природних територій (акваторій) і в умовах «дикої», непорушеною або мало зміненою природи. Розробка та проведення таких турів – це класичний напрямок в екотуризмі; відповідні тури є екотурами у вузькому значенні даного терміна, їх відносять

до «австралійської» або «північно-американської» моделі екотуризму.

Таблиця 2.2 – Типи екотуризму

Тип: екотуризм	Екотури
Класи	1. Екотури у «дикій» природі, в межах територій, що охороняються. 2. Екотури поза межами охоронюваних територій 3. Екотури на просторі культурного ландшафту
Види	1. За основний мети 2. За основним об'єкту
Форми	1. За віком учасників (діти та дорослі) 2. За станом їх здоров'я (з обмеженнями) 3. За чисельності груп (малі і великі)

Екотуризм поза границями особливо охоронюваних природних територій і акваторій, на просторі окультуреного або культурного ландшафту (найчастіше сільського).

До цього класу турів можна віднести дуже широкий спектр екологічно орієнтованого туризму, починаючи від агротуризму й аж до круїзу на комфортабельному лайнері; цей вид екотурів відносять до «німецької» чи до «західно-європейської» моделі.

В якості прикладу поширеності різних видів екотурів наводяться узагальнені статистичні дані Товариства екотуризму США за 2021 рік. Оскільки в силу деяких методологічних відмінностей, вести надійну статистику екотурів важко, наводяться відомості про «природно-орієнтованому» в туризмі цілому (див. табл. 2.3).

В середньому близько 48% усіх американських туристів схильні якусь частину свого відпустки присвятити природно-орієнтованого туризму. З безлічі видів природно-орієнтованих турів американці явно віддають перевагу відвідуванню національних парків і інших охоронюваних природних територій.

На німецькому ринку явно переважають природні і екотури всередині

Європи; поїздки в Америку (Північну і Південну) посідають лише друге місце. Причому найбільш популярними в Європі туристичними напрямками є Франція, Греція і Польща, за ними йдуть Норвегія, Ісландія, Швеція, Ірландія та Італія [23].

Таблиця 2.3 – Статистичні дані Товариства екотуризму США за 2021 рік

Види екотурів	%
Відвідування парків	55,8
Піші походи	55,0
Відвідування особливо охоронюваних територій	47,8
Спостереження диких тварин (не рахуючи бердвотчерів)	45,8
Походи по природним стежках (екотропам)	37,1
Еколого-просвітницькі тури	20,3
Бердвотчинг	19,5
Велосипедні тури	18,7
Риболовля на прісних водоймах	17,9
Дайвінг	14,7
Відвідування водно-болотних угідь	12,0
Походи в гори, скелелазіння	11,6
Подорожі на каное і каяках	9,2
Життя на ранчо	4,0
Плавання	3,6
Човнові походи	3,6
«Берегові» тури	3,2
Океанічні тури	2,8
Життя в кемпінгах	2,0
Відвідування природних пам'яток	1,2

Важливою класифікаційною ознакою для виділення форм екотурів є вік і стан здоров'я учасників (у багатьох країнах з розвиненими традиціями екотуризму існують, наприклад, спеціальні тури для інвалідів), а також чисельність груп. Цілком зрозуміло, що зміст програм турів і їх організаційні особливості будуть принципово різними для дитячих походів і для експедицій, розрахованих на дорослих людей, так само як і для малих компактних і для великих груп учасників. Ця лаконічна класифікація досить

зручна для виявлення головних змістовних і організаційних особливостей екотурів, враховувати які особливо важливо при їх плануванні та проведенні.

Так, екотури першого класу вимагають неодмінного участі професійних гідів, відповідальних за дотримання суворих правил поведінки туристів, встановлених режимом охоронюваних територій. Учасникам ж екотурів другого класу у багатьох випадках надаються можливості досить вільного поведінки – зрозуміло, при дотриманні відомих обмежень. Крім того, організація екотурів першого класу не передбачає забезпечення туристів досить розвиненою інфраструктурою розміщення і обслуговування, у той час як екотури другого класу організуються зазвичай з більш високим рівнем комфорту. Точно так само види екотурів із заздалегідь позначеними чіткими основними цілями і об'єктами відвідування вимагають спеціального планування і забезпечення, ніж, наприклад, агротур під девізом «відпочинок в селянській хаті».

Раніше екотуризм традиційно протиставляли масового туризму і визначали як лімітований і, в деякому роді, ексклюзивний природний туризм. Однак, виходячи з сучасної концепції екотуризму, це не завжди виправдано. Якщо обмежитися таким вузьким визначенням, економічний і природоохоронний вплив туризму у багатьох випадках виявляється несуттєвим. Так, наприклад, учасники турів зі спостереження за птахами (бердвотчери, від англійського birdwatchers) можуть керуватися самими благими природоохоронними намірами. Але, якщо за сезон їх приїжджають лічені одиниці, це не забезпечить серйозної економічної альтернативи проведення рубок лісів, експансії сільгоспугідь і поселень [21].

У той же час у більш масових видах природного туризму, за умови їх ефективної і правильної організації, таїться чималий потенціал. Одним з найбільш яскравих прикладів є національний парк Амбоселі в Кенії. За рік його відвідує більше чверті мільйона відвідувачів. Це приносить в десять разів більше доходів, ніж отримувало місцеве плем'я масаїв за рахунок скотарства. Доходи від туризму – за умови, що істотна їх частина

залишається в регіоні, створюють економічні ресурси для збереження природних екосистем та розвитку регіону. Для того, щоб мати орієнтири в цих питаннях виділені критерії екологічності туру (відповідно з принципами екотуризму) (див. табл. 2.4 – 2.5).

Таблиця 2.4 – Принципи екотуризму

Принципи екотуризму	Критерії екологічності туру
<p>Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного і соціально-культурного характеру, підтримання екологічної стійкості середовища</p>	<ul style="list-style-type: none"> – не перевищуються гранично допустимі рекреаційні навантаження; – розвиток туризму ретельно планується, контролюється й управляється; – дотримуються правила поведінки, розроблені для відвідуваних природних територій; – екологічний транспорт, який використовується туристами; – сміття не викидається на загальну смітник або звалище, але збирається спеціальним чином, видаляється з території і надходить потім на еко-технологічну переробку; – привали, бивуаки і багаття влаштовуються тільки в спеціально обладнаних місцях; – не допускається купівля сувенірів, зроблених з об'єктів живої природи; – гриби, ягоди, квіти, лікарські рослини, будь-які природні сувеніри збираються тільки тоді і там, де це дозволено; – готелі, кемпінги, кордони, хатини, в яких зупиняються туристи, розташовані так, що не порушують нормальне, екологічно сталий розвиток навколишнього ландшафту і не спотворюють його вигляд; – ці готелі і кемпінги побудовані з екологічно нешкідливих матеріалів, їх мешканці не витрачають надмірно енергію і воду, при цьому стоки і викиди очищаються, інші відходи утилізуються. В ідеалі використовуються «замкнуті» екотехнології; – їжа туристів екологічно чиста і корисна, при цьому в раціоні присутні місцеві продукти.

Продовження таблиці 2.4

Принципи екотуризму	Критерії екологічності туру
Сприяння охорону природи і місцевої соціо-культурного середовища	<ul style="list-style-type: none"> – туристична діяльність забезпечує додаткового джерела фінансування природоохоронних територій або природоохоронних заходів; – учасники турів беруть посильну участь у природоохоронній діяльності (волонтери, дитячі еколагеря та ін.); – туристи з повагою ставляться до місцевих культурних традицій, звичаїв, укладу життя, прагнуть вивчити і зрозуміти їх; – розвиток туризму сприяє налагодженню співробітництва ПООТ з місцевим населенням, підвищення суспільного престижу ПООТ, розширенню міжнародних контактів ПООТ.

Таким чином, в екологічному плані реально значущі не масштаби туризму або мотивація подорожуючих, а вплив, який чинить їх подорож. А це в першу чергу визначається тим, як організовано подорож.

Таблиця 2.5 – Критерії екологічності туру

Принципи екотуризму	Критерії екологічності туру
Екологічна освіта та просвіта	<ul style="list-style-type: none"> – туристи заздалегідь, ще до початку подорожі, отримують інформацію про природі і правила поведінки в місці проведення туру; – туристи чітко усвідомлюють свою відповідальність за збереження природи, дотримуються правил поведінки на ПООТ; – тури і екскурсії обов'язково передбачають еколого-пізнавальний компонент; – тури проводять кваліфіковані гіді-екологи; – об'єктами відвідування є цікаві і екологічно сприятливі природні і культурні ландшафти; – у програму включається відвідування навчальних екологічних стежок, музеїв природи, еко-технологічних господарств та ін.; – туристи знайомляться з місцевими екологічними проблемами та шляхами їх рішення, виконуваними природоохоронними проектами.

Продовження таблиці 2.5

Принципи екотуризму	Критерії екологічності туру
<p>Участь місцевих жителів і отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи</p>	<ul style="list-style-type: none"> – переважно використовується місцева продукція і робоча сила; – місцеві жителі залучаються в туристичний бізнес і отримують можливість розвивати свої традиційні форми господарства; – доходи від еко-туристичної діяльності отримують різні соціальні верстви і групи (принцип розширення впливу), при цьому збереження природного середовища стає економічно вигідним для місцевого населення.
<p>Економічна ефективність та внесок у сталий розвиток відвідуваних регіонів</p>	<ul style="list-style-type: none"> – комплексний підхід до розвитку туристичної діяльності; – ретельне планування, моніторинг і управління; – інтеграція екотуризму в місцеві плани регіонального розвитку; – тісна співпраця організацій різного профілю; – доходи від туризму не вилучаються цілком з місцевого бюджету, але сприяють його наповненню, підтримки місцевої економіки.

Десять відвідувачів можуть завдати більше шкоди, ніж сто, якщо їх маршрут неналежним чином спланований і організовано. Тому вони можуть вважатися екотуристами в тією ж мірою, що і маленькі групи відвідувачів, здійснюють складні багатоденні походи в дикій природі з рюкзаком за плечима і нічлігом у палатках [21].

В основі попиту на «подорожі за спеціальними інтересами» лежить важлива тенденція: індустріальні країни Заходу досягли такої стадії, коли рушійною силою економічного зростання є вже не прагнення людей споживати більше товарів, а їх бажання «живих вражень і досвіду». Останнім часом туристи з розвинених країн все більше прагнуть до такої форми подорожей, яка сприяла б їх особистісного зростання і збагачення їх знань про природу і людині. Звідси небувала популярність турів з «освітнім компонентом» – від уроків кулінарії у Франції до «духовних треків» в Тибет.

Ще одна важлива тенденція у розвинених країнах – зростання турботи про здоров'я і підтримці фізичної форми, в результаті чого став модним активний відпочинок на відкритому повітрі. Ця тенденція збіглася за часом з

«насичення» ринку традиційних «пляжно-курортних» районів, і туроператори стали пропонувати клієнтам, які прагнуть побути далеко від міської суєти, нові, екзотичні місця та види відпочинку.

Піднесення уваги до питань збереження навколишнього середовища, мабуть, найважливіший з факторів, що обумовили попит на екологічний туризм за останні десятиліття в багатьох західних країнах. Люди поспішають побачити куточки дикої природи, які, можливо, через кілька десятиліть зникнуть з лиця Землі. Останнім часом багато хто прагне не просто бути «сторонніми спостерігачами», але внести свій особистий внесок у справу збереження дикої природи. Ідея зв'язку між доходами від туризму та охороною природи поширюється все ширше, дозволяючи людям відчувати задоволення від того, що їх візит сприятиме охорони унікального природного ландшафту або буде сприяти підтримці специфіки місцевих поселень.

В такому контексті на «приймаючі» країни лягає відповідальність створити можливості та умови, які мали б саме до такого сприйняття нового. екотуризму.

Проведена в США серія соціологічних досліджень виявила п'ять основних мотивацій, на підставі яких клієнти вибирають тури в природу – пізнавальні і пригодницькі:

- поліпшення фізичної форми і здоров'я;
- неформальне спілкування;
- нові враження і пригоди;
- пізнання себе і природи;
- «втеча» від міської тісноти і стресів.

За ступенем превалювання тих чи інших мотивацій американські дослідники виділяють різні підгрупи туристів. Найбільш ймовірні учасники екотурів – та підгрупа американців, для яких домінуючою мотивацією є «природа і активний відпочинок» [22].

Хоча «подорожі в природу за спеціальними інтересам» не завжди можна вважати еквівалентом екотуризму – якщо звернутися до його

визначення, – тим не проте при створенні відповідних умов представники цієї групи можуть бути вельми перспективними екотуристами.

Отже, найбільш «класичними» екотуристами стають фахівці і захоплені любителі природи, для яких пізнавальні тури в природу і відвідування охоронюваних територій є основною метою приїзду в країну. Однак додаткові можливості для ринку екотуризму можуть подавати учасники інших видів турів «за спеціальними інтересами» – культурних, історико-етнографічних та ін. Спочатку відвідування заповідних територій не є для них головною метою подорожі, але їх можна зацікавити і залучити. В деяких випадках потенційний ринок «додаткового» екотуристичного бізнесу можуть представляти бізнесмени, що знаходяться в регіоні у відрядженні, і туристи з більш загальними інтересами.

Для того, щоб найбільш повно реалізувати переваги екотуризму, фахівці рекомендують працювати з різними категоріями потенційних відвідувачів, які, можливо, поки ще не знайомі з концепцією екотуризму.

2.3. Попит на екотуризм в світі

На сьогоднішній день аналіз і оцінка існуючого або потенційного попиту на природний туризм і екотуризм спираються в першу чергу на дані по Північній Америці – потенціал європейського ринку, так само як Японії і нових індустріальних країн, все ще залишається невивченим. До теперішнього часу практично не проводились широкомасштабні дослідження загальносвітового ринку екотуризму. Існують лише маркетингові дослідження окремих туристичних регіонів (наприклад, Коста-Ріка, Беліз, Кенія). При цьому наявні дослідження концентрують увагу на турах, організованих туроператорами і які реалізуються як єдиний пакет послуг, сегменту ж індивідуального туризму приділяється недостатньо уваги.

На такому тлі за дорученням Всесвітньої туристської організації (WTO) у рамках підготовки до Міжнародного року екотуризму – 2020 були

проведені маркетингові дослідження ринків Європи (Австрії, Франції, Німеччини, Іспанії, Італії, Великобританії), Канади і США.

Сильно відрізняються один від одного та існуючі оцінки частки екотуризму на світовому ринку туризму. Найчастіше в спеціальній науковій літературі фігурують 7% (оцінки WTO – 2018 рік, TES – 2019 рік); однак, за іншими оцінками, ця цифра сягає 20 – 60% (початок 2020 року). За деякими оцінками щороку в світі кількість екотуристів збільшується на 20% (2019).

Що стосується обсягів попиту на екотуризм в країнах-постачальниках туристів, то виявлено, що найбільший обсяг попиту існує в Північній Америці, за нею йдуть Західна Європа (насамперед Німеччина і Великобританія) і Австралія/Нова Зеландія. У деяких країнах велике значення має також попит на екотуризм на внутрішньому ринку (наприклад, Таїланд, Індонезія).

Експерти стверджують, що два найбільш швидко зростаючих сектора в індустрії туризму складають природний і пригодницький туризм. За даними ООН і WTO в 2019 р. дохід від міжнародного екотуризму склав 154 мільярди американських доларів. На думку деяких авторів, якщо додати до них доходи від внутрішнього туризму, отримані цифри можуть бути в 5 – 7 разів більше. Таким чином, природний і екотуризм – серйозний бізнес.

Один з найбільш швидко зростаючих видів природного туризму, особливо в Північній Америці, тури по спостереженню птахів (birdwatching). За різними оцінками, щорічно в них бере участь від 30 до 78 мільйонів осіб, що приносить відвідуваних ними країнам істотний дохід – 78 мільярдів доларів. За даними Служби риби та дичини США, тільки в Північній Америці економічні надходження від цієї діяльності становлять більше 20 мільярдів щорічно.

У Коста-Ріці саме потік бердвотчерів, цікавляться квезалем, і пов'язані з цим доходи послужили стимулом для реалізації місцевих ініціатив по охороні зникаючих дощових лісів Монтеверде. Ще один популярний вид екотуризму, зв'язаний з спостереженням за китами, приваблює близько 9

мільйонів відвідувачів із 87 країн.

Наступний приклад наочно ілюструє соціально-економічне значення екотуризму в межах однієї конкретної країни. У Канаді подорожі в дику природу складають близько однієї чверті від загального обсягу внутрішнього туризму. За рахунок податків від природного туризму уряд цієї країни отримує 1,7 мільярдів доларів. Це більш ніж у 5 разів перевищує ті кошти (300 мільйонів доларів), які щорічно вкладаються урядом в програми з охорони дикої природи. У деяких країнах подібне співвідношення виявляється навіть великим. Таким чином, екотуризм може стати серйозною фінансовою підтримкою для проведення природоохоронних заходів.

Екотуризм туризм здатний внести істотний внесок у національну економіку і дати країні життєво важливі ресурси. Так, національний парк Дес Волканс в Руанді не тільки дозволив зберегти популяцію гірських горил і всю територію від експансії фермерських господарств, але і, будучи відомою у світі туристичною визначною пам'яткою, став третім найбільшим джерелом припливу іноземної валюти в країну.

За даними ООН і Всесвітньої Організації Туризму, за останні 20 років значно збільшився потік туристів в країни, що розвиваються, ті з них, які відрізняються найбільш різноманітними екосистемами, багатством флори і фауни. Особлива перевага в даному плані мають політично стабільні регіони. В цих країнах екотуризм генерує величезний обсяг доходів. У малих країнах, таких як Кенія, Еквадор, Коста-Ріка, Непал, він є головним джерелом доходів у твердій валюті, надходження від нього становлять відповідно понад \$ 1400, 1180, 1140 та 1550 млн. в рік.

Значущість доходів, одержуваних від екотуризму туризму в конкретних країнах, великою мірою залежить від масштабів власне туристичної діяльності, так і від специфіки розвитку цих країн, і від ступеня розвитку (диверсифікації) їх економіки. Залежно від цих факторів, при однаковому обсязі туризму, одній країні дохід може бути значущим на національному рівні, а в іншій – несуттєвим. Так, наприклад, відносно

невеликий потік екотуристів послужив причиною істотного прогресу в економіці Руанди і Домініки. У той же час, аналогічну кількість туристів не відіграє суттєвої економічної ролі в Мексиці і грає незначну роль в Еквадорі і Коста-Ріці. При цьому в країнах, де потік екотуристів в цілому відносно невеликий, екотуризм може грати важливу роль в економіці окремих регіонів та місцевостей.

В силу стосовно більш обмежених масштабів екотуризму в порівнянні з іншими видами туризму, його соціально-економічна значимість найбільш висока саме на місцевому і регіональному рівнях (робочі місця місцевому населенню і доходи в місцеву економіку).

Канали та форми фінансових надходжень можуть бути різними. Серед найбільш поширені:

– Відрахування доходів від туризму в місцевий бюджет або спеціальні фонди якості компенсації за природокористування або за експлуатацію комунальних об'єктів.

– Плата за передачу прав користування від місцевих органів управління іногороднім туристичним компаніям (оренда тощо).

– Надання на місцях попередніх послуг турфірмам (наприклад, постачання продуктами харчування, будівельними матеріалами, ремісничими виробами тощо).

– Робота за наймом (службовці професійних туристичних агентств).

Однак, роль екотуризму аж ніяк не вичерпується прямими фінансовими надходженнями. Не менш важливі так звані немонетарні переваги, які не завжди можливо оцінити економічно або які лише опосередковано виражаються економічними категоріями. До них відносяться, наприклад, створення нових робочих місць, екологічна освіта, підвищення культурного рівня населення, розвиток мережі інфраструктури, підйом економіки відсталих районів. Особливе значення серед немонетарних переваг розвитку екотуризму мають різні аспекти охорони природи.

Наприклад, в країнах екотуризм нерідко є альтернативою іншим, більш

виснажливим форм використання природних ресурсів – малоефективного сільському господарстві, мисливстві, збирання, лісозаготівлях, розробки корисних копалин, розвитку масового курортного туризму та ін. Останні приносять швидкий і, на перших порах, високий дохід – на відміну від екотуризму, на становлення якої потрібні час і чималі витрати. Однак стійкість використання ресурсів при цих видах господарювання невелика, що призводить до їх швидкого виснаження та деградації.

У тих випадках, коли спочатку екотуризм не є високо прибутковою підприємством на місцевому рівні, деякі держави нерідко стимулюють його розвиток шляхом дотацій, податкових і інших пільг, оскільки непрямі переваги на регіональному та національному рівні роблять його розвиток кращим [20].

Прямо або побічно екотуризм надає також великий вплив на розвиток багатьох інших галузей економіки, приватне підприємництво та ін.

Досвід зарубіжних країн показує, що розвиток екотуризму може викликати самі різноманітні наслідки на місцевому, регіональному та національному рівнях, спектр яких – від дуже сприятливих до руйнівних. На кожному з цих рівнів економічні, екологічні та соціальні наслідки можуть туризму істотно розрізнятися в залежності від його масштабів, рівня розвитку і диверсифікації місцевої економіки, культурних особливостей країни або регіону. Крім цього, дуже важливим моментом є форма і вид екотуризму, який розвивається в регіоні.

Необхідно добре уявляти собі потенційні позитивні і негативні соціально-економічні ефекти, які можуть виникати при розвитку екотуризму, і враховувати їх при плануванні та управлінні туристичною діяльністю.

Нижче наводяться найбільш важливі соціально-економічні аспекти, пов'язані з розвитком екотуризму, приклади як позитивного, так і негативного впливу, і деякі коментарі (див. табл. 2.6). Хоча багато країн (особливо розвиваються) отримують значні переваги від міжнародного екотуризму, залежність від нього – ризикована стратегія.

Таблиця 2.6 – Сприяння економічному розвитку країни і регіонів

Позитивний вплив	Негативний вплив
Туризм став невід’ємною частиною економіки багатьох країн, що розвиваються і є для них найважливішою або, принаймні, одним з найважливіших джерел твердої валюти.	Туризм – сфера економіки, підвладна криз. Для багатьох країн, що розвиваються не має істотного значення.
Збільшення припливу іноземної валюти в країну	Для «приймаючих» країн небезпечні туристичні моноструктури, оскільки туризм піддається дуже сильним флуктуацій попиту.

Туризм є нестабільним джерелом доходів, схильним до впливу різноманітних факторів, що не піддаються контролю. Наприклад, туристична галузь може бути значно підірвана політичними змінами (вони надають величезний вплив на приплив туристів у країну), природними лихами, флуктуаціями курсів валют або відсутністю належного планування. Причому роль цих «зовнішніх» чинників тим сильніше, чим більшу частку економіки забезпечує туризм (див. табл. 2.7).

Щоб уникнути економічних проблем окремі місцевості, регіони і тим більше цілі країни не повинні повністю покладатися на доходи від туризму. Необхідна диверсифікація економіки і розвиток різних галузей господарства.

Іншою поширеною проблемою, пов’язаної з природним туризмом, є його сезонна природа. Існують пікові сезони і сезони спаду туристичної діяльності. Це означає, що готелі, транспорт та інші об’єкти інфраструктури туризму, а також персонал залишаються незайнятими значну частину року. Крім того, в сільських районах пік туристичного сезону нерідко збігається з розпалом збору врожаю та інших важливих робіт. Однак туризм може бути досить вдалим доповненням до інших видів діяльності місцевих жителів, особливо якщо пікові періоди туризму і сільгосп робіт відмінні у часі. Особливо це відноситься до сільським місцевостям, де проблема постійної зайнятості протягом всього року стоїть не так гостро, як у містах [24].

Таблиця 2.7 – Приплив твердої валюти в країну/регіон

Позитивний вплив	Негативний вплив
Ефекти мультиплікатора	Доходи від туризму в твердій валюті нерідко зредуковані з-за його великої потреби в імпорті товарів і послуг («витоку» валюти, несприятливий нетто-баланс)

Вплив, яке в підсумку надає туризм на соціально-економічну сферу, у значною мірою залежить від ефекту «мультиплікатора» або «множинного ефекту» тобто мірою, якою первинні доходи, отримані від туризму, продовжують «обертатися» в місцевій економіці і з кожним «кроком» генерують нові доходи. Наприклад, якщо водій туристичного автобуса витрачає зароблені гроші на купівлю бензину, продуктів та інших товарів місцевого виробництва, тим самим економічна діяльність йде як би по спіралі. Величина «множинного ефекту» від природного туризму залежить від ступеня «витоку» одержуваних доходів з місцевої економіки в результаті податків, купівлі імпортованих товарів і послуг і т.д.

Економічні переваги туризму в деяких країнах, особливо тих, що розвиваються, нерідко завищуються, оскільки подібні підприємства включають суттєві «витоки» прибутків з країни. Це пов'язано з використанням імпортованих товарів для забезпечення туристів, переважанням іноземних туроператорів і фірм на туристичному ринку, низькою часткою місцевого населення серед зайнятих у сфері туризму. До цього треба додати необхідність витрат на рекламу і маркетинг за кордоном, повернення сум, вкладених іноземними інвесторами. Таким чином, хоча туризм і приносить цінну для країни іноземну валюту, істотна її частина знову покидає країну.

В економіках менш розвинутих країн такі «витоки» досить значні, оскільки їм доводиться використовувати в туристичному бізнесі багато імпортованих товарів, що належать до «індустрії розкоші». За відомостями Світового банку 55% валового доходу від туризму в країнах повертається назад в розвинені країни. Чим менше територія з аналізованої площі і чим

нижче рівень її економічного розвитку, тим вище витрати при кожному циклі витрат. За оцінками Світового Інституту ресурсів, в Зімбабве залишається тільки 10% коштів, виручених від природного туризму, а в регіоні Аннапурна в Непалі навіть менше 10%.

У той же час, слід зазначити, що в країнах з більш високим рівнем розвитку економіки (в тому числі в країнах з перехідною економікою) «витрати» валюти, викликані імпортом, є мінімальними. Внесок туризму в економічний розвиток регіону, тим вище, чим більше в ньому використовуються продукти і матеріали місцевого виробництва, а також місцевий персонал [20].

Зрозуміло, це можливо за умови, що економіка відвідуваних регіонів досить розвинена, щоб забезпечити для туристів базовий набір товарів і послуг місцевого виробництва. Іншими словами, туристи, під час своєї подорожі зупиняються в готелях, якими володіють і управляють (і обслуговують) місцеві жителі, які постачаються в основному місцевими продуктами, забезпечать більше доходу в місцеву економіку, ніж ті, хто споживає в основному імпортовані послуги і предмети розкоші, так само як ті, хто споживає дуже мало товарів і послуг або ж зовсім ними не користується («дикий» туризм).

У ряді держав вживаються спеціальні заходи щодо утримання доходів у країні. Найбільш поширеними з них є справляння податку на користування землею з приватних організацій і введення системи вхідних плат і такс з туристів, при якій передбачені пільги для місцевих жителів і організацій. У деяких регіонах введена аукціонна продаж прав на ведення певної діяльності та ліцензування державою приватних підприємств у сферах харчування, транспорту, торгівлі, екскурсійного обслуговування.

З підприємств, побічно пов'язаних з екотуризмом (великі готелі, транспортні фірми, ресторани), може стягуватися податок на охорону природи і на користь місцевого населення. «Витрати» можна зменшити, якщо стимулювати створення на місцях дрібних приватних підприємств і

домагатися того, щоб іноземні компанії вносили вклад в розвиток місцевих громад через організацію навчання або інвестиції. Продумана податкова політика також може сприяти збільшенню переваг від розвитку туризму для місцевого населення та економіки країни. Такі програми, за яких податкові та інші переваги отримують фірми, що наймають місцевих жителів і використовують товари, вироблені в країні. Основна мета таких заходів – утримання в регіонах більшої частки генеруються в туризмі коштів.

Зазвичай екологічні туристи найбільш охоче використовують місцеву продукцію і послуги. Для багатьох мандрівників з індустріальних країн з високим ступенем урбанізації одним з привабливих моментів є можливість побувати у незайманих природних куточках і долучитися до «примітивних» умов життя, це представляє різкий контраст з їх повсякденним комфортабельним міським життям [25].

Таким чином, прихильники екотуризму не потребують в умовах проживання, харчування та розваг за стандартами розкоші, як інші групи туристів (див. табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Вплив на зростання добробуту місцевого населення

Позитивний вплив	Негативний вплив
Туризм має широкі зв'язки з іншими сферами економічної діяльності, і таким чином, опосередковано впливає на створення робочих місць і доходи. Дієва боротьба з бідністю	Створення дисбалансу, підвищення цін на внутрішньому ринку
Залучення інвестицій, розширення сектора послуг, підвищення ступеня диверсифікації економіки	Виникнення економічної нерівності
Розвиток більш сучасної інфраструктури, яка використовується не тільки туристами, але і місцевими жителями	–

Туристична діяльність стимулює розвиток інших галузей – у першу чергу, сільське господарство, легку промисловість, виробництво будматеріалів. Доходи від туризму дозволяють більш ефективно

використовувати ресурси і застосовувати більш сучасні технології (купувати нове обладнання, використовувати рідке пальне замість дров, підвищити освітній рівень, і тим самим, якість трудових ресурсів та ін.). Все це дає значний імпульс для розвитку економіки і зростання добробуту місцевих жителів, особливо в районах, віддалених від великих індустріальних центрів, з традиційно низьким рівнем економічного розвитку.

Проте в деяких країнах приплив заможних туристів призводить до підвищення цін на місцеву продукцію і послуги, нестачі основних товарів та продуктів, що негативно відбивається на місцевих жителях (особливо на тих, хто безпосередньо не зайнятий в туристичній діяльності). Економічні переваги, які отримують місцеві жителі від розвитку туризму в значною мірою залежать від типу туристичних фірм, їх величини, власників, вимог до персоналу. Слід ретельно продумувати ці аспекти при організації економічних взаємодій на місцях (див. табл. 2.9).

Таблиця 2.9 – Вплив туризму при створенні робочих місць

Позитивний вплив	Негативний вплив
На сьогодні туризм – одна з сучасних індустрій з найбільш високою можливістю створення робочих місць (у зв'язку з орієнтацією на сервіс, туризм важко «автоматизувати»)	Туризм створює в основному низькооплачувані, сезонні робочі місця, що не дають можливості для росту кваліфікації. Кваліфіковані робочі місця часто недоступні для населення – не вистачає умінь і фінансових коштів, щоб незалежно вести бізнес.
Велика кількість створених робочих місць для працівників з низькою кваліфікацією не завжди є негативним фактором, тому що вони заповнюються місцевими жителями, які не мають високого освітнього рівня	«Імпорт» управлінського персоналу
Туризм також створює частину кваліфікованих робочих місць для рішення різних завдань (гіди, менеджери в сфері туризму і охорони природи та ін.)	–

Одне з головних завдань тих, хто займається організацією екотуризму (а також туризму в цілому) – створити таку програму, яка дозволяла б місцевим жителям отримувати реальні переваги від розвитку.

У ряді випадків туризм збагачує лише вузьке коло і без того найбільш багатих осіб, той час як малозабезпечені стають ще біднішими, поглиблюється соціальне розшарування. Це може налаштувати місцевих жителів проти розвитку туризму, якщо не вживати відповідних заходів [21].

Первинні та вторинні доходи від туризму можуть отримувати різні економічні суб'єкти та сектора. Тому, навіть якщо очікувані вигоди не настільки великі, при плануванні екотуризму слід з'ясувати, які сектори і групи людей всередині регіону будуть порушені в першу чергу. Приплив доходів може викликати розвиток як у бажаному напрямі (наприклад, збільшення виробництва харчових продуктів на місцях), так і в небажаному (зростання потреби в імпорті пального). «Нові» доходи можуть піти на благо малозабезпеченої частини місцевого населення або ж, навпаки, посилити існуючу нерівність. У Звіті Світового Інституту ресурсів наводиться кілька прикладів, коли місцеві громади отримували вельми істотні соціально-економічні переваги від розвитку природного туризму (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10 – Переваги від розвитку природного туризму в світі

Місцева продукція	Коста-Ріка, заповідник Монтеверде: кооператив з продажу сувенірів місцевого виробництва, створений місцевими мешканцями, досяг річного обсягу продажів в 50 тис. доларів
Поворотний позичковий фонд	Замбія, Луангва: проект інтегрованого розвитку ресурсів. Частина доходу від мисливських турів – близько 150 тис. доларів щорічно відраховується в спеціальний поновлюваний фонд, через який надходить назад у місцеве співтовариство
Участь місцевих жителів в управлінні розвитком туризму	Панама, проект дослідження дикої природи з участю індіанців куна: активна роль місцевих мешканців у прийнятті рішень з розвитку туризму; використання місцевої архітектури, матеріалів і гідів

«Впроваджуючи» іноземні цінності і моделі поведінки, туризм в країнах нерідко руйнує традиційну соціальну і культурне середовище і посилює суспільна нерівність. Соціальні та культурні трансформації відносяться до найбільш широко поширеним ефектів туризму в цілому, які важко оцінити. Однак, подібні масштабні зміни викликаються в значній мірі та іншими факторами (наприклад, телебачення). З іншого боку, форми туризму, контрольовані місцевими громадами, можуть навіть послужити зміцненню традиційної культури (див. табл. 2.11).

Таблиця 2.11 – Вплив туризму на сферу культури

Позитивний вплив	Негативний вплив
Сприяння взаєморозуміння між народами і «модернізація»	Руйнування усталених культурних цінностей (зростання злочинності, проституції)
Посилення культурної самосвідомості місцевого населення	Комерціалізація традиційних культурних цінностей
Залучення уваги до проблем третього світу	Ізольованість туристичних центрів від реального життя приймаючих країн

В цілому можна виділити наступні позитивні економічні і разом з тим соціальні функції розвитку екотуризму:

1. Створення нових робочих місць для місцевого населення.
2. Стимулювання традиційних форм природокористування, виробництва екологічно чистих продуктів харчування.
3. Збільшення інвестицій в інфраструктуру і сервіс, в охорону природи.
4. Зростання добробуту місцевого населення та розвиток спеціальної освіти, спрямованого на придбання туристичних та природоохоронних професій.
5. Розвиток ремесел та місцевого самоврядування.
6. Формування планів розвитку «зсередини», з урахуванням інтересів місцевих жителів.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОТУРИЗМУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО ТУРИЗМУ

Впровадження екологічно безпечних турів на туристичному ринку добре сприяє збереженню природного середовища, що тим самим підтримує туристичну привабливість територій [25].

Людство стає все більш чутливими до екологічних і соціальних проблем. Вплив глобального потепління сьогодні можна вважати серйозним ризиком як для корпорацій, які можуть втратити доходи і прибутки, так і для суспільства в цілому. Соціальна відповідальність – це моральне і економічне зобов'язання, і це потрібно враховувати при створенні репутації бренду.

Останнім часом в зв'язку з ростом популярності і підтримкою у суспільстві екологічних ініціатив з'явилося таке негативне явище як грінвошинг («зелене відмивання»), намагання справити хибне враження або передати оманливу інформації про екологічність продукції компанії. Грінвошинг передбачає необґрунтовану заяву з метою ввести в оману споживачів, щоб вони повірили в те, що продукти компанії є екологічно чистими або мають більший позитивний вплив на навколишнє середовище, ніж вони є насправді [30].

Основними проблемами співіснування туристичної діяльності з навколишнім середовищем є:

- визначення пріоритетних територій розвитку;
- розрахунок антропогенного навантаження на природні території;
- планування туристичної діяльності на природних територіях;
- облаштування туристичних стежин, кемпінгів тощо;
- регулювання туристичної діяльності в межах природно-заповідного фонду;
- екологічна освіта та виховання подорожуючих;
- переробка і видалення з природних територій відходів, пов'язаних з діяльністю туристичного сектору.

З цією метою в сфері економіки природокористування необхідно провести ряд організаційних заходів, а саме:

- розробити нормативно-технічні і правові документи, які б регламентували природоохоронні затрати, необхідні для відвернення негативного впливу на екологічний стан в зонах рекреаційного природокористування [25];

- встановити більш жорсткі нормативи викидів шкідливих речовин транспортними засобами, промисловими та комунальними об'єктами, які знаходяться на рекреаційних територіях і поблизу них та ввести систему заходів економічного моніторингу за їх впливом на навколишнє середовище;

- виконати економічне обґрунтування усіх затрат на природоохоронні заходи із окресленням джерел фінансування;

- розпочати практику будівництва та введення в дію заводів з комплексної переробки сміття на екологічних засадах.

Компанія Carlson Wagonlit Travel (CWT) розробила калькулятор загального впливу, щоб клієнти могли думати про поїздки не лише з точки зору грошових витрат і викидів, але й з точки зору продуктивності, аналізуючи загальний час у дорозі та час, який може бути використаний для роботи під час руху. CWT каже: «Багато мандрівників виявляють, що вони можуть виконати більше роботи під час подорожі потягом, ніж під час перельоту, і кількісна оцінка цього допомагає компаніям приймати рішення.

Розгляд загального впливу поїздки справді додає ще один вимір до планування та може призвести до вибору, який є кращим для бізнесу та кращим для навколишнього середовища. Останнім часом, оскільки відстані в Європі не великі, все більшої популярності набувають мандрівки потягами, які менше шкодять навколишньому середовищу, ніж літаки, і дозволяють милуватися видами з вікна або продуктивно попрацювати впродовж поїздки.

З точки зору напрямків, деякі країни явно екологічніші, ніж інші. У Європі Німеччина відіграє провідну роль в ініціативах щодо екологічних подорожей, особливо в секторі зустрічей і конференцій. Німецьке

конференц-бюро (GCB) бере участь у новому проекті Міжнародної організації зі стандартизації для сталого управління подіями. Ідея полягає в тому, щоб запропонувати міжнародно визнану структуру для проведення екологічних заходів.

Планувальники, покупці та постачальники зможуть контролювати управління приміщеннями, вибір постачальників, комунікацію та транспорт з точки зору сталого розвитку та зможуть застосовувати це до всіх типів подій – виставок, спортивних змагань чи концертів.

На веб-сайті є окрема зелена зона для зустрічей, де пропонуються вичерпні поради щодо екологічного планування заходів, включаючи калькулятор CO₂.

GCB також прагне пересувати мандрівників екологічно чистими способами, і в Європі це зазвичай означає потяг. Подорож із Лондона до Парижа та далі до Брюсселя потягом створює лише 10 частину парникових газів, які утворюються під час перельоту, повідомляє Eurostar.

Мандрівники, яким доводиться літати, можуть пом'якшити наслідки своєї подорожі, скориставшись новими більш енергоефективними літаками, використовуючи жваві маршрути, де літаки не літають із напівпорожнім корисним вантажем, і запитуючи або перевіряючи онлайн на етапі бронювання про екологічні дані авіакомпанії. (дані CWT показують, що залізниця зараз більш популярна, ніж авіаперевезення на всіх внутрішніх маршрутах Великобританії, не довше, ніж Лондон – Ньюкасл для поїздки в той же день).

Ділові мандрівники можуть бути чистішими та екологічнішими, але питання полягає в тому, чи будуть у фінансово складні часи вони та їхні компанії готові докласти зусиль, щоб знайти такі варіанти. Нещодавнє опитування KPMG серед бізнес-лідерів показало, що 74% опитаних покращать зусилля щодо «зменшення» свого вуглецевого сліду лише після стягнення податків на викиди вуглекислого газу [31], що, можливо, показує, що ще багато роботи, щоб підвищити свідомість серед людей щодо

екологічно чистих варіантів, а також здійснити амбітні цілі з утворення всеохоплюючого моніторингу і оцінки стійкості всіх складових екотуризму і еко гостинності.

Як показує закордонний досвід, вирішальне значення для формування свідомості має екологічна освіта [32]. Екологічне виховання вирішує проблему споживацтва, сприяє підвищенню обізнаності про необхідність здорового способу життя, орієнтованого на стійке споживання, а також готовності споживачів:

1. Компенсувати втрати, спричинені екологічно шкідливими способами транспорту.

2. Платити вищу ціну за послуги та екопродукти. Джу і Чен досліджували готовність пасажирів економ-класу платити компенсацію за викиди CO₂ під час туристичних рейсів.

Результати, отримані в цьому дослідженні, підтверджують цю готовність і навіть можуть бути корисними для формування нових цінових стратегій авіакомпаній [33]. Опитування також повідомляють, що незалежно від типу поїздки пасажирів, які знають про шкоду від викидів CO₂, виявляються готовими заплатити за це компенсацію. Така реакція учасників опитування свідчить про досить високий рівень усвідомлення персональної відповідальності за забруднення, яке спричиняється людськими практиками.

В багатьох університетах США, Європи, Індії до навчальних планів включена обов'язкова для вивчення дисципліна «Екологічна освіта». Роль екологічної освіти сприймається як така, що створить обізнаність і надасть можливості отримати знання, звички та навички, необхідні для захисту та покращення навколишнього середовища.

Екологічну освіту можна розглядати як предмет, який навчає студентів природі різних процесів, розумінню функціонування навколишнього середовища та клімату, і що студенти можуть зробити для цього у своєму житті. Екологічна освіта стає освітнім принципом, який приймає весь навчальний заклад [35].

Розуміючи, що людина сама творить своє майбутнє, приймаючи певні рішення відповідно до свого бачення світу і себе в ньому, навчальні заклади проводять велику просвітницьку роботу зі стійкого розвитку із широкого кола питань, сформульованих ООН під назвою Цілі стійкого розвитку (SDG – sustainable development goals), всього 17 цілей.

Наявність інструментів впровадження і розробки стратегій зі стійкості також могли б допомогти підприємствам здійснити зміни і отримати екомарковуння.

До таких інструментів можна віднести обов'язкові законодавчі норми (нормативні вимоги щодо води, відходів та викидів, безпеки, енергозбереження, використання забруднюючих хімічних речовин, правил планування та будівництва тощо), екологічні податки (на використання енергії та води). Цікавою тенденцією останніх років стало галузеве самоврегулювання, прикладом якого є кодекси честі, нагороди, сертифікати, відзнаки.

Екологічні сертифікації з'явилися в Європі в індустрії подорожей і туризму ще в середині 1980-х років. Їх кількість і різноманітність дуже зросла, є міжнародні, національні, регіональні моделі сертифікації. Тільки в Європі їх вже більше півсотні.

Сертифікована продукція підтримується твердою прихильністю стійким практикам і забезпечує високоякісний природний туристичний досвід. Програма сертифікації ЕСО є першою у світі, котру було розроблено, щоб задовольнити потребу ідентифікувати операторів справжньої природи та екотуризму.

Можна подати заявку на сертифікацію ЕСО, навіть якщо не всі продукти є природними (див. табл. 3.1).

Програма сертифікації ЕСО поділяється на три рівні:

1. Природний туризм.
2. Екотуризм.
3. Розвинений екотуризм.

Таблиця 3.1 – Характеристика програм сертифікацій ЕСО з логотипами

Знак логотипу	Характеристика
	Програма Сертифікація ЕСО сертифікує туристичні продукти (тури, житло, пам'ятки) з основним акцентом на природі.
	Природний туризм. Туризм у природних зонах, який мінімально впливає на навколишнє середовище.
	Екотуризм. Туризм у природній зоні, який зосереджується на оптимальному використанні ресурсів, мінімально впливає на навколишнє середовище та пропонує цікаві способи дізнатися про навколишнє середовище з операторами, які розумно використовують ресурси, сприяють збереженню довкілля та допомагають місцевим громадам.
	Розвинений екотуризм. Провідні та найбільш інноваційні продукти екотуризму в Австралії, які працюють з мінімальним впливом на місцеву природу та надають можливість дізнатися про навколишнє середовище з операторами, які віддані досягненню найкращих практик, розумному використанню ресурсів, сприянню збереження екології та допомозі місцевим громадам.

Прагнення компаній разом із Travalyst Coalition, в якій Booking.com є партнером-засновником, полягає в тому, щоб створити універсальний і прозорий засіб для інформування про екологічну нерухомість у всій галузі (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Перша версія значка Booking.com Travel Sustainable

Знак логотипу	Характеристика
	Версія значка Booking.com Travel Sustainable використовує набір атрибутів, перевірених Незалежною консультативною групою Travalyst.

Компанія Travalyst заснована принцом Гаррі, герцогом Сассекським, і є коаліцією деяких найбільших знаних імен у сфері подорожей: Avadeus, Booking.com, Tripadvisor, Google, Travelport, Skyscanner, Trip.com, VISA, Expedia Group. Travalyst отримує від них інформацію щодо сталого розвитку про різні варіанти подорожей і розміщує її на сайтах бронювання подорожей, які всі вже знають та яким довіряють. Співпрацюючи з науковцями та експертами з подорожей, Travalyst працює над тим, щоб точно визначити та представити, що означає стійкість у галузі: для роботи готелю чи середніх викидів вуглецю під час польоту.

Компанія Travalyst тісно співпрацює з компанією консультантів зі стійкого розвитку, що допомагає компаніям знайти правильні відповіді на численні сучасні виклики, пов'язані з еко відповідальністю – зрозуміти їхній вплив на природу, розробити правильну стратегію, керувати результатами на основі надійної інформації та інформувати зацікавлені сторони про прогрес і досягнення [30].

Програма Booking.com Travel Sustainable, розроблена спільно з коаліцією Travalyst Coalition, представляє собою глобальний стандарт сталого розвитку, який визначає місця, які пропонують більш екологічні подорожі. Booking.com дає змогу своїм партнерам із розміщення демонструвати свої зусилля щодо стійкого розвитку на платформі, незалежно від того, де вони можуть перебувати на своїх індивідуальних подорожах до стійкого розвитку.

До сих пір є скептицизм щодо того, яка ступінь впливу відповідального ставлення на зменшення загрози для навколишнього середовища. Багато підприємців, зіткнувшись зі складними умовами для торгівлі, які виникли після впровадження карантину у 2020 році, припиняють інвестувати в стабільний розвиток, і є підозра, що вклади багатьох з них обмежаться порожніми словами, якщо тільки концепція не буде збігатися з їх фінансовими інтересами, які ґрунтуються на споживчому попиті.

Однак той факт, що близько 50% туристів, залюбки вносять в свої тури елементи екотуризму, дає підставу сподіватися на реалізацію концепції. І

якщо 20 років тому було сумнівно, що більшість туристів готові платити за, відпочинок більше, якщо він буде менш згубним для навколишнього середовища, то нині під тиском зміни клімату, загроз вірусних пандемій такі турпакети стають нормою на світовому ринку. Так те, що для більшості компаній почалося як маркетинговий прийом, пізніше переросло в щирий намір зберегти навколишнє середовище, так як лобювання екологічних інтересів стає результативним, а усвідомлення проблеми широким загалом зростає.

Україна дійсно у порівнянні з сусідніми державами наділена вагомими перевагами: природні рекреаційні ресурси: Київ, Львів, Одеса, Чернівці і інші міста приваблюють туристів своїми архітектурними, історичним і сакральними пам'ятками. Софійський і Києво-Печерський заповідники навіть включені до реєстру пам'яток ЮНЕСКО. Не слід обходити увагою ще й той факт, що в Україні в багатьох навчальних, наукових, дослідних закладах готують спеціалістів не тільки готельних спеціальностей, але й фахівців з енерго- і водозбереження, екології, чистого харчування, поширюється асортимент сертифікованих екологічно чистих продуктів і товарів. Все це утворює міцне підґрунтя для розвитку екологічної відповідальної туристсько-готельної галузі.

У 2015 році відбувся саміт ООН, присвячений сталому розвитку, де були затверджені нові орієнтири та оголошені 17 глобальних цілей сталого розвитку до яких приєдналась і Україна [30].

17 глобальних цілей є закликом до захисту планети, забезпечення миру та процвітання і подолання бідності. Отже, Міністерством екології спільно з Європейським Союзом, в Україні була розроблена Стратегія державної екологічної політики України до 2030 року на основі 17 глобальних цілей сталого розвитку, завдяки якій країна повинна забезпечити здійснення стратегії розвитку сталого туризму, включно екологічного туризму, що сприяє створенню додаткових робочих місць, виробництву місцевих товарів та продукції, розвитку місцевої культури.

Також, забезпечити населення необхідною інформацією про сталий розвиток та спосіб життя в гармонії з природою, сприяти розширенню та захисту лісів та природно-заповідного фонду, забезпечити збереження гірських екосистем та стале використання прибережних та морських екосистем, створити нові екологічні мережі. Все це свідчить про перспективність розвитку екологічного туризму [21].

З кожним роком, держава впроваджує нові методи боротьби із забрудненнями навколишнього середовища. Цікавим рішенням боротьби із забрудненнями стало створення сервісу [Esomara.gov.ua](https://esomara.gov.ua) у 2016 році, інтерактивної електронної мапи зі сміттєзвалищами по всіх регіонах України. Кожний бажаючий може надіслати звернення про виявлене сміттєзвалище та указати його місцезнаходження, прибиранням якого в подальшому буде займатись місцева влада, а користувач сервісу, що надіслав повідомлення, може контролювати виконання робіт дистанційно. За два роки роботи сервісу, було визначено 5 тисяч сміттєзвалищ по різних регіонах країни і половину з них було прибрано місцевою владою регіонів.

Державна політика була направлена на екологізацію виробництва та впровадження екотехнологій на екологічно небезпечних підприємствах, яких в деяких областях країни, велика кількість, що заважає не тільки розвитку екологічного туризму, а й небезпечні для оточуючого середовища та населення. Екологічно небезпечні підприємства спричиняють забруднення, що роблять регіони не привабливими для туристів. Але нажаль, 24 лютого 2022 року почалася повномасштабна війна, тому усі проекти з екологізації виробництва поки що відкладено.

Аналізуючи дані дії з боку держави, можна зробити висновок, що тема сталого розвитку країни дійсно важлива в усіх сферах діяльності, тож розвиток екологічного туризму як допомога сталого розвитку країни в цілому є одним із пріоритетних напрямків. Саме тому, в останні роки в країні збільшилась кількість екологічних програм та акцій на територіях природно-заповідного фонду країни, місцева влада почала організовувати екологічні

фестивалі, проекти та акції в різних регіонах країни. На сьогодні в Україні є низка таких програм, що допомагають у покращенні навколишнього середовища: розчистити території, зробити навігаційні таблички, висадити дерева, провести реконструкцію, відновити парки тощо.

Розвиток екологічних видів туризму в Україні ускладнюється також проблемами економічного характеру, які, в основному, зводяться до відсутності коштів та пошуку їх джерел. Оскільки індустрія туризму комплексне явище, то і вирішення проблем його розвитку має нести комплексний характер. Насамперед необхідно створити умови формування платоспроможного попиту на регіональні туристичні послуги. Як видається в самій оцінці нинішньої ситуації закладена вада; оскільки українські туристи не можуть виїхати на відпочинок закордон вони змушені будуть погодитися на те, що для них запропонує український турбізнес.

Шляхами вирішення цих проблем бачиться залучення до туристичної сфери малого і середнього бізнесу, а також крупних вітчизняних та зарубіжних інвесторів, які разом створять той симбіоз, що принесе користь стейкхолдерам вцілому. В зв'язку з цим необхідно провести низку заохочувальних заходів, як-то: введення низки пільгових податків, зміну форм власності підприємств, задіяних в туристичному секторі, пільгове інформаційне забезпечення тощо.

В Україні дуже багато можливостей і потенціалу для розвитку зеленої гостинності, попит на такий відпочинок вірогідно буде дуже високим. І військовим, і цивільним у післявоєнний період треба буде досить довго відновлюватись. За думкою психологів майже всі жителі України отримали психологічні травми, і всі будуть вимагати довготривалої реабілітації.

Тож, екологічний туризм є однією із пріоритетних цілей на державному рівні, тому є перспективним напрямком на сучасному етапі становлення туристичної діяльності в Україні. Через розвиток екологічного туризму, можна досягти значних переваг в соціальній сфері країни, завдяки чому можуть змінитися погляди громадян на свій спосіб життя, збереження

навколишнього середовища, тож, покращиться загальний рівень якості життя як місцевих та і сільських жителів.

Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні наступні:

1. Зростання туристичного потенціалу країни.
2. Взаємодія державних та приватних структур.
3. Доступність туристичних послуг для всього населення, незалежно від віку, статті, доходу та ін.
4. Підвищення екологічної свідомості населення через еколого-просвітницьку діяльність.
5. Сприяння розвитку сфери послуг в регіонах.
6. Розробка нових туристичних маршрутів.
7. Виробництво та поширення місцевої продукції.
8. Поновлення етнічних традицій.
9. Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в сільській та приміській місцевості.
10. Організація зайнятості місцевого населення регіонів розвитку екотуризму.
11. Забезпечення раціонального використання природно-рекреаційних та культурно-історичних ресурсів.

Таким чином, можна стверджувати, що розвиток екологічного туризму в Україні – один з найперспективніших шляхів покращення стану природно-заповідного фонду та інших природних територій. Організація екологічного туризму допомагає збереженню природно-заповідного фонду країни, підвищенню рівня екологічної культури туристів, позитивно впливає на економічну ситуацію у регіонах, надає усі можливості для популяризації країни за кордоном, а головне – не потребує значних інвестицій.

ВИСНОВКИ

Характерною ознакою альтернативного туризму є складність його організації. На противагу масовому, альтернативний туризм вимагає від прихильників фізичних і розумових (духовних) зусиль; іноді його ототожнюють з кваліфікованим туризмом.

Управління альтернативним туризмом включає такі дії, як:

- вибір нішевого ринку;
- розробка альтернативних туристичних продуктів;
- визначення обсягу наданих послуг;
- диверсифікація послуг;
- поліпшення ціноутворення;
- розповсюдження діяльності з просування туризму на інші потенційні ринки;
- дослідження, пов'язані з альтернативним туризмом;
- залучення інвестицій (іноземних, внутрішніх, державних, приватних);
- відносини з органами влади чи державними організаціями.

Таким чином, альтернативний туризм вимагає розробки довгострокового плану та державної політики, що спираються на безперервний процес розвитку на місцях, екологічне просвітництво та реінвестування частини фінансових ресурсів у тих місцях, де ця діяльність здійснюється у рамках всеосяжного плану розвитку країни.

До арсеналу альтернативного туризму на даному етапі його розвитку можна віднести – екологічний туризм.

Екологічний туризм є однією із пріоритетних цілей на державному рівні, тому є перспективним напрямком на сучасному етапі становлення туристичної діяльності в Україні.

Для успішного розвитку екотуризму на природних (в т.ч. заповідних) територіях потрібно вирішити наступні питання:

- оформити в законодавчому і нормативно-правовому плані юридичну

власність на території та об'єкти природного заповідного фонду України і здійснюваної в їхніх рамках екотуристичної діяльності;

- розробити економічний механізм надання платних рекреаційних послуг, установити нормативи плати, створити госпрозрахункові підрозділи установ природного заповідного фонду України;

- провести облік наявних рекреаційних ресурсів на природних територіях та розглянути можливості їх туристичного використання;

- визначити надійні способи розрахунку допустимих навантажень на природно-рекреаційні території;

- в межах об'єктів природно-заповідного фонду розробити комплекс різноманітних (в пізнавальному плані) маршрутів та екологічних стежин;

- в лісництвах та в заповідних територіях провести заходи щодо пристосування цих ділянок до туризму та відпочинку;

- реорганізувати лісництва шляхом введення в їх штат ландшафтознавців, робітників, які б займалися влаштуванням та облаштуванням, прибиральників сміття;

- розробити ряд різноманітних та ефективних засобів пропаганди охорони природи, екологічної освіти рекреантів та контролю за їх поведінкою в природі;

- закладам, обслуговуючим туристів (притулки, готелі, кемпінги, бази) застосовувати екологічно безпечні технології функціонування комунальних систем;

- удосконалювати системи видалення та переробки сміття тощо.

Альтернативний туризм слід розглядати як те, що відбувається сьогодні пошук концепції майбутнього світового туризму. Альтернативний останніх десятиліть показала, що тенденцією у світовому туризмі стає зростаюча популярність альтернативних способів туристичного відпочинку, що витісняють ті його види, які отримали назву «Традиційного відпочинку».

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Абрамова А. Г., Мирошник Ю. А. Еко-тренд в сфері гостинності: економічні та соціальні аспекти. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL : http://tourlib.net/statti_ukr/abramova.htm (дата звернення: 29.03.2023).
2. Альтернативний туризм. URL : https://uk.upwiki.one/wiki/Alternative_tourism (дата звернення: 19.03.2023).
3. Брич В. Я. Організація туризму: підручник. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 448 с.
4. Брусільцева Г. М., Зима О. Г. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 214 с.
5. Габа М. І. Екотуризм як один із засобів взаємозбагачення різних культур. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2011. Вип. III (43) С. 42–51.
6. Грищенко О. Ф., Голишева Є. О. Використання грінвошингу як технології екологізації бізнесу: поняття, детермінанти та драйвери. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2020. Вип. 46. С. 47–54.
7. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2004. 192 с.
8. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
9. Зінько Ю. В., Рутинський М. Й. Зелений туризм. Київ : Знання, 2008. 271 с.
10. Зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. URL: <http://tourlib.net> (дата звернення: 09.03.2023).
11. Ковешніков В. С., Ковешнікова О. В. Основи проектування туристично-рекреаційних комплексів : навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 288 с.
12. Летуновська Н. Є., Люльов О. В. Маркетинг у туризмі : підручник.

Суми : Сумський державний університет, 2020. 270 с.

13. Лояк Л. М. Інноваційний розвиток спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери в контексті європейської інтеграції. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Черкаси : 2015. Вип. 40. С. 115–121.

14. Мальська М. П., Худо В. Р., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу. Київ : Центр навч. л-ри, 2004. 272 с.

15. Моца А., Шевчук С., Серета Н. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31> (дата звернення: 12.03.2023).

16. Осітнянко Д. О., Примак Д. О. Впровадження принципів сталого розвитку в туристичній індустрії. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL : <https://cutt.ly/r10cyQD> (дата звернення: 22.03.2023).

17. Паньків Н., Скрипник М. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туризму в Україні: виклики сьогодення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 4. С. 229–240.

18. Стимулювання розвитку зеленого туризму в Україні: наявні інструменти. Інформаційна довідка ІДЦ при ВР України. Фонд «Східна Європа». 2021. URL : https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XH89.pdf (дата звернення: 14.03.2023).

19. Тадра А. М., Дробішер Г. С. Ринок зеленого туризму в Україні: особливості, тенденції і фактори, що гальмують його розвиток. URL : na.lp.edu.ua/bitstream/ntb/13381/1/Тадра.pdf (дата звернення: 14.03.2023).

20. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.

21. Управління інноваційною діяльністю туристичних підприємств : монографія. Харків : ХДУХТ, 2016. 255 с.

22. Характеристика альтернативних видів туризму Волинської області. Природа Західного Полісся та прилеглих територій. Луцьк : Східноєвроп.

нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. 190 с.

23. Шумлянська Н. В. Екотуризм як форма долучення до природної та культурної спадщини. URL : <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura47/15.pdf> (дата звернення: 09.04.2023).

24. Шандор Ф. Ф., Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 334 с.

25. Як заповідник Тустань робить унікальну екосистему співпраці музею, громади й бізнесу. URL : <https://life.pravda.com.ua/culture/2020/09/11/242281/> (дата звернення: 11.04.2023).

26. Brazales D. Indicators for a tourist Observatory. Spanish Academic Editorial, 2018. URL : <https://www.morebooks.de/store/fr/book/indicadores-para-un-observatorio-turistico/isbn/978-620-2-12071-5> (дата звернення: 09.04.2023).

27. Ecotourism and sustainable development. Prospects. URL : https://www.researchgate.net/publication/355209480_Ecotourism_and_sustainable_development_Prospects_for_Ukraine accessed Dec 15 2022 (дата звернення: 30.03.2023).

28. March 1. Alternative tourism in Chiapas, 1996. URL : <http://gopher://csf.Colorado.EDU:70/00/environment/orgs/El-Planeta-Platica/Mexico/96-ChiapasEcotourism> (дата звернення: 29.04.2023).

29. Jill James. Special Report Carlson Wagonlit TravelAdd to myFT Investigation: Green travel still has a way to go, *Financial Times*. № 12. URL : <https://www.ft.com/content/27ed0260-c801-11e0-9501-00144feabdc0> (дата звернення: 28.03.2023).

30. Adam Hayes. What Is Greenwashing? How It Works, Examples, and Statistics. URL : <https://www.investopedia.com/terms/g/greenwashing.asp> (дата звернення: 18.03.2023).

31. Jill James. Special Report Carlson Wagonlit TravelAdd to myFT Investigation: Green travel still has a way to go. *Financial Times*. URL : <https://www.ft.com/content/27ed0260-c801-11e0-9501-00144feabdc0> (дата

звернення: 15.04.2023).

32. Zsóka Á., Szerényi Z. M., Széchy A., & Kocsis T. Greening due to environmental education? Environmental knowledge, attitudes, consumer behavior and everyday pro-environmental activities of Hungarian high school and university students. *Journal of Cleaner Production*. 2013. № 48, P. 126–138.

33. Jou R.-C., & Chen T.-Yi. Willingness to Pay of Air Passengers for Carbon-Offset. *Sustainability*. 2015. 7 (3). P. 3071–3085.

34. Lu, J.-L., & Shon, Z. Y. Exploring airline passengers' willingness to pay for carbon offsets. *Transportation Research Part D-Transport and Environment*. 2012. 17 (2). P. 124–128.

35. Maria Cleary. Reading for the environment: Environmental education. URL : <https://www.helbling.com/int/en/blog/reading-for-the-environment-environmental-education> (дата звернення: 12.04.2023).

36. Великодня А., Каптюх Т. Криза туристичної сфери України під час війни. *Туризм XXI століття: глобальні виклики та цивілізаційні цінності. III Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ : ДТЕУ, 2023. С. 45–46